

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων: Γιώργος Φουρτούνης

Σχέσεις εξουσίας και διακυβέρνηση σήμερα:
ο ύστερος Foucault και η σύγχρονη πολιτική

Φοιτήτρια: Δώρα Χονδροπούλου

A.M. 1112MO12

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	3
2. Σχέσεις εξουσίας.....	8
3. Νεοφιλελευθερισμός, ο νέος μεγάλος μετασχηματισμός.....	20
4. Σύγχρονη πολιτική.....	43
5. Αντί επιλόγου: κινήματα αντίστασης, αδιέξοδα και προοπτικές.....	61

Βιβλιογραφία

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι έχουμε εισέλθει σε μια έντονα μεταβατική περίοδο όπου δοκιμάζονται οι θεωρητικές και αναλυτικές μας προσεγγίσεις. Σε μια περίοδο όπου η πολιτική σφαίρα και η διακυβέρνηση τροποποιούνται και μετασχηματίζονται με έντονο ρυθμό εξαιτίας της διεύρυνσης και εμπέδωσης της νεοφιλελεύθερης λογικής. Σε μια τέτοια περίοδο αναζητούνται ιδέες, θεωρητικά σχήματα και τρόποι σκέψης που αναβαθμίζουν τη δυνατότητά μας να συλλάβουμε την ποιότητα των αλλαγών και την κατεύθυνση της κοινωνικής δυναμικής, καθώς και τη δυνατότητα να τοποθετηθούμε και να δράσουμε στο διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο του κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού.

Παράλληλα, σε αυτή την περίοδο λαμβάνει χώρα και μια επανεκτίμηση του έργου του Foucault σε ό,τι αφορά την πολιτική σφαίρα, ενώ συγχρόνως αναδύονται και πιο συνολικά ερωτήματα που αφορούν τη δυτική ορθολογικότητα και τα συστήματα διακυβέρνησης. Πρόκειται για μια επανεκτίμηση που ανανεώνει τον τρόπο πρόσληψης του έργου του Foucault: παράλληλα με τη μελέτη των πολιτικών της ταυτότητας ανοίγει η συζήτηση για τη βιοπολιτική και την ανάλυση του νεοφιλελευθερισμού. Παράλληλα με τον Foucault της διευθέτησης ζητημάτων και εντάσεων αναφορικά με τη διαρκή ανάδυση ταυτοτήτων σε έναν πληθυντικό κόσμο, το ενδιαφέρον επεκτείνεται και στον Foucault της νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας και υποκειμενικότητας, στον Foucault που εντοπίζει και αναλύει τη νεοφιλελεύθερη λογική όχι ως μια “στιγμή” στην ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού, αλλά ως μια βαθύτερη αλλαγή αναφορικά με τη φυσιογνωμία των σύγχρονων κοινωνιών: ως τον νέο “μεγάλο μετασχηματισμό”¹.

¹ Ο Karl Polanyi έγραψε το βιβλίο του «Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός», στο οποίο επικεντρώθηκε στις μεγάλες αλλαγές που εξελίσσονταν στην εποχή του. Κατ’ αντιστοιχία, ο νεοφιλελευθερισμός ως μια στρατηγική αναδόμησης της φυσιογνωμίας των σύγχρονων κοινωνιών θα μπορούσε να κατανοηθεί ως ο νέος μεγάλος μετασχηματισμός που λαμβάνει χώρα στη σύγχρονη εποχή.

Ο Foucault του “νέου μεγάλου μετασχηματισμού” δεν διαφέρει ως προς τη μεθοδολογία ή την οπτική γωνία προσέγγισης των ιστορικο-κοινωνικών φαινομένων από τον Foucault της πολιτικής της ταυτότητας, του “αρχαιολόγου” της επιστήμης, των λέξεων, των φυλακών και των ψυχιατρείων. Ίσως, ακριβώς για αυτό τον λόγο, το έργο του Foucault αποτελεί έναν θεωρητικό τόπο από τον οποίο μπορούμε να αντλήσουμε εργαλεία και τρόπους σκέψης, το οποία μπορούν να φανούν ιδιαιτέρως γόνιμα σήμερα. Σε μια περίοδο όπου το αίτημα της χειραφέτησης τείνει να λάβει αναπάντεχες μορφές οι οποίες επερωτούν και υπερβαίνουν παραδοσιακά δίπολα (επιμέρους/καθολικό, ατομικό/συλλογικό), το έργο του Foucault μοιάζει εξαιρετικά επίκαιρο και σύγχρονο.

Ο Foucault καθ' όλη τη διάρκεια της διανοητικής του εξέλιξης και παραγωγής δεν προσκολλήθηκε σε κάποιο θεωρητικό σχέδιο ή ερευνητικό πρόγραμμα. Έχοντας ανοιχτούς ερευνητικούς ορίζοντες και προσπαθώντας να αποκωδικοποιήσει το σύγχρονο υποκείμενο, εξέλιξε συνεχώς τις έρευνές του, μετατοπίζοντας τα αντικείμενα της μελέτης του. Στο ύστερο έργο του, από τις έρευνές του για την τρέλα μεταπηδά στη μελέτη περί της σεξουαλικότητας και εκεί εισάγει στο θεωρητικό του οπλοστάσιο, τις σχέσεις εξουσίας ως μια αρχή κατανοησιμότητας του πολιτικού. Πρόκειται για μια τομή στο έργο του, καθώς οι σχέσεις εξουσίας αποδεικνύονται ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο για την αποκρυπτογράφηση της δυτικής ορθολογικότητας. Ο Foucault συνεχίζει ακατάπαυστα να εξελίσσει το έργο του, από την ανάλυση των μικροεξουσιών περνάει στα μεγάλα συστήματα διακυβέρνησης. Εισάγει τον όρο βιοπολιτική, κάνει λόγο για πληθυσμούς που πρέπει να διακυβερνηθούν και προχωρά σε μια λεπτομερή μελέτη του νεοφιλελευθερισμού. Και παρότι δεν μελετά ενδελεχώς ποτέ τις αντιστάσεις των πληθυσμών και δεν συγκροτεί ποτέ μια θεωρία για τον σοσιαλισμό, για τους σοσιαλισμούς, πάντα στα κείμενά του και στις διαλέξεις του αναφέρεται σε αυτούς, τονίζοντας ότι όσο δεν επινοείται μια σοσιαλιστική κυβερνητικότητα, ένας σοσιαλιστικός τρόπος διακυβέρνησης, όλες οι προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση είναι καταδικασμένες να αποτυγχάνουν.

Αυτά είναι τα στοιχεία του ύστερου έργου του Foucault που επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε στην παρούσα εργασία, συνδέοντας τα με συγκεκριμένες θεσμικές, πολιτικές και κοινωνικές μετατοπίσεις που έχουν λάβει χώρα την περίοδο της νεοφιλελεύθερης μετάβασης ώστε να αναδειχθεί η βασική μας υπόθεση, ότι το έργο του Foucault μπορεί να φωτίσει τη δυναμική των πραγμάτων κατά τρόπο που ενισχύει τη δυνατότητά μας να έχουμε μια πιο πολύπλευρη κατανόηση του τι συμβαίνει. Η θεωρητική υπόθεση της παρούσας εργασίας είναι η εξής: το έργο του ύστερου Foucault και ιδίως οι επεξεργασίες γύρω από τις σχέσεις εξουσίας και το νεοφιλελευθερισμό είναι πολύ σημαντικές και για την κατανόηση των μετατοπίσεων και των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο της σύγχρονης πολιτικής τις τελευταίες δεκαετίες.

Συγκεκριμένα, στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο Foucault αναλύει τις σχέσεις εξουσίας. Μελετάμε τις σχέσεις εξουσίας ως μια οπτική γωνία, έναν τόπο και τρόπο αποκρυπτογράφησης της πολιτικής σφαίρας ενώ επικεντρωνόμαστε στο 'πώς της εξουσίας' όσον αφορά τον έλεγχο και τη ρύθμιση των ατομικών σωμάτων αλλά και τη διακυβέρνηση ολόκληρων πληθυσμών. Εξετάζουμε την θετικότητα, παραγωγικότητα και πολυπλοκότητα των μηχανισμών εξουσίας, επισημαίνοντας το σχετικό κενό που παρατηρεί ο Foucault στις φιλελεύθερες και μαρξιστικές προσεγγίσεις. Επιπρόσθετα, κάνουμε λόγο για το ρόλο των σχέσεων εξουσίας στη συγκρότηση των υποκειμένων, καθώς και τη σχέση ανάμεσα στη δυτική ορθολογικότητα (όπως αυτή αποκρυσταλλώνεται στην κυρίαρχη μορφή της) και τις αντιστάσεις σε αυτή. Στόχος του κεφαλαίου είναι η συνοπτική παρουσίαση των βασικών πτυχών των σχέσεων εξουσίας που είναι χρήσιμες για την κατανόηση της σύγχρονης πολιτικής.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τις βασικές πτυχές της ανάλυσης του Foucault για το

νεοφιλελευθερισμό. Συγκεκριμένα, επικεντρώνουμε στην ανάδυση/γέννηση του νεοφιλελευθερισμού στο πλαίσιο της φιλελεύθερης σκέψης και στον κομβικό ρόλο που αναλαμβάνει η έννοια του ανταγωνισμού στην κατανόηση της ελεύθερης αγοράς και της ατομικής ελευθερίας. Στη συνέχεια εξετάζουμε το επιδιωκόμενο πρότυπο του νεοφιλελευθερισμού για τη φυσιογνωμία μιας κοινωνίας (το πρότυπο της επιχείρησης) και τις επιπτώσεις του εν λόγω προτύπου στις έννοιες της ισότητας και της ελευθερίας, αλλά και στον τρόπο προσέγγισης του κοινωνικού ζητήματος, των κοινωνικών ανισοτήτων κ.ο.κ. Ολοκληρώνουμε το κεφάλαιο αναπτύσσοντας συνοπτικά τη φυσιογνωμία και τον ρόλο του υποκειμένου, του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών στο νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα.

Ο συνδυασμός των φουκωικών μελετών για τις σχέσεις εξουσίας και το νεοφιλελευθερισμό μάς επιτρέπει να αποκτήσουμε μια πιο ολοκληρωμένη κατανόηση της σύγχρονης πολιτικής σφαίρας. Από τη μία πλευρά, μέσα από την ανάλυση των σχέσεων εξουσίας αποφεύγεται μια μονοδιάστατη οπτική που επικεντρώνει μόνο στην ασκούμενη οικονομική πολιτική, με αποτέλεσμα να μην αποδίδεται η συνθετότητα και το βάθος του επιχειρούμενου νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού. Από την άλλη, ο νεοφιλελευθερισμός γίνεται αντιληπτός ως μια τέχνη διακυβέρνησης που οργανώνει και συναρθρώνει κοινωνικές πρακτικές και κρατικές λειτουργίες με βάση τις αρχές της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού, κωδικοποιώντας σχέσεις εξουσίας. Με την ολοκλήρωση των κεφαλαίων περί σχέσεων εξουσίας και νεοφιλελευθερισμού μπορούμε να ισχυριστούμε ότι έχουμε στη διάθεσή μας εκείνα τα στοιχεία από το έργο του Foucault που μπορούν να φανούν χρήσιμα και γόνιμα για την κατανόηση της σύγχρονης πολιτικής και της σχετικής διακυβερνησιακής λογικής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εντοπίζουμε και σκιαγραφούμε πτυχές της σύγχρονης πολιτικής και διακυβέρνησης αξιοποιώντας στοιχεία από το έργο του Foucault όπως αυτά παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Συγκεκριμένα, εξετάζουμε πρόσφατες αλλαγές στην υπερεθνική θεσμική

αρχιτεκτονική όπως είναι η ευρωζώνη και οι συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου, οι οποίες επιχειρούν να εναρμονίσουν κοινωνικές λειτουργίες και νοοτροπίες διακυβέρνησης με τη λογική της αγοράς. Επιπρόσθετα, παρουσιάζουμε θεσμικές καινοτομίες και μετασχηματισμούς στο επίπεδο του κράτους που διευρύνουν τη λογική του κέρδους και του ανταγωνισμού στο κοινωνικό σώμα και τη θεσμική οργάνωση. Η σκέψη του Foucault μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πτυχές της σύγχρονης πολιτικής και ως προς τα ασφυκτικά όρια που διαμορφώνονται για τη δημοκρατική λειτουργία εν γένει. Ολοκληρώνουμε το κεφάλαιο της σύγχρονης πολιτικής εντοπίζοντας τις συνέπειες της εξάπλωσης της νεοφιλελεύθερης λογικής στο πολιτικό σύστημα και τα κόμματα.

Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με ένα κεφάλαιο στο οποίο αξιοποιούμε τα στοιχεία από το φουκωικό έργο που συλλέξαμε στα προηγούμενα κεφάλαια για να ανιχνεύσουμε πτυχές μιας νέας αντίληψης για τη σύγχρονη πολιτική και ενός νέου τρόπου κινητοποίησης των ανθρώπων όσον αφορά τις αντιστάσεις και τα κινήματα που αναπτύσσονται σε μια έντονα μεταβατική περίοδο, όπως αυτή που διανύουμε.

Κεφάλαιο 2: Σχέσεις εξουσίας

Μία νέα οπτική

Πριν αναφερθούμε στη διακυβέρνηση και το νεοφιλελευθερισμό, οφείλουμε να μιλήσουμε για τις σχέσεις εξουσίας. Γιατί μέσα από την πραγμάτευση των σχέσεων εξουσίας, μπορούμε να κατανοήσουμε τους νέους δρόμους σκέψης που ανοίγει ο Foucault όσον αφορά την πολιτική, τη λειτουργία της διακυβέρνησης, τα συστήματα ελέγχου των πληθυσμών και τις δυνατότητες αντίστασης. Στο έργο του Foucault, οι σχέσεις εξουσίας εγκαινιάζουν μια νέα οπτική γωνία, από την οποία μπορεί να αποκωδικοποιηθεί το καθεστώς αλήθειας, η δυτική ορθολογικότητα, το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζονται τα συστήματα διακυβέρνησης.

Όπως ο ίδιος την ορίζει, “η εξουσία δεν είναι θεσμός, ούτε δομή, δεν είναι μία συγκεκριμένη δύναμη που κατέχουν μερικοί: είναι το όνομα που δίνουμε σε μία πολυσύνθετη κατάσταση σε μία δοσμένη κοινωνία”². Οι σχέσεις εξουσίας, στο έργο του Foucault, δεν περιορίζονται στον κρατικό μηχανισμό ή στις οικονομικές σχέσεις και δεν εκπορεύονται από έναν βασιλιά, έναν ανώτατο άρχοντα ή ένα κράτος που αποφασίζει να κινήσει τα νήματα των μηχανισμών της εξουσίας. Οι μηχανισμοί και οι πρακτικές εξουσίας δεν ανήκουν σε κανέναν και δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένες δραστηριότητες της ζωής. Οι σχέσεις εξουσίας υπάρχουν παντού, βρίσκονται κρυμμένες μέσα σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις. Μικροεξουσίες, σχέσεις που βρίσκονται εκτός του κρατικού μηχανισμού, σχέσεις στις οποίες ο ένας επιδιώκει να καθοδηγήσει τη δράση του άλλου, διατρέχουν την καθημερινότητα, συναντιούνται και αλληλοδιαπλέκονται. Έρχονται από παντού, δημιουργούν ευρύτερα δίκτυα, διαμορφώνουν γενικότερους μηχανισμούς που διαπερνούν όλο το κοινωνικό σώμα και υποστηρίζουν την κεντρική

² Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, 1. Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, επιμ. Γιάννης Κρητικός, Κέδρος, Αθήνα 1978, σ. 116-7

εξουσία. Οι σχέσεις εξουσίας χαρακτηρίζονται από πολυμορφικότητα και πολλαπλότητα, με τους ρόλους των εξουσιαστών και εξουσιαζομένων να βρίσκονται σε διαρκή εναλλαγή. Με άλλα λόγια, το 'παιχνίδι' των σχέσεων εξουσίας είναι ένα 'παιχνίδι' ανοιχτό, στο οποίο όλοι/ες παίζουν κάποιες στιγμές το ρόλο του εξουσιαστή και κάποιες άλλες το ρόλο του εξουσιαζόμενου, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στη δικτύωση των σχέσεων εξουσίας, η οποία εμφανίζεται εντέλει στιβαρή κατά την αποκρυστάλλωσή της σε θεσμίσεις, κρατικές ή μη.

Το πολιτικό βρίσκεται παντού

Η παραπάνω θέση, ότι δηλαδή οι σχέσεις εξουσίας διαχέονται μέσα και έξω από το κράτος, ότι υπάρχει ένα δίκτυο μικροεξουσιών που διαπερνά όλες τις πτυχές της ζωής, υποβαστώντας την κρατική λειτουργία, φέρνει στο φως μια άλλη θεώρηση όσον αφορά τις θεωρίες περί μετασχηματισμού του κράτους και αλλαγής πολιτικής. Το επίκεντρο μετατοπίζεται από το κράτος σε ένα πολυδαίδαλο μηχανισμό εξουσιών, που έρχεται από τα κάτω, εμποτίζει το κοινωνικό σώμα και καταλήγει να στηρίζει την κρατική λειτουργία.

“Δεν θέλω να πω ότι το κράτος δεν είναι σημαντικό, θέλω όμως να πω ότι οι σχέσεις εξουσίας και κατά συνέπεια η ανάλυση που πρέπει να γίνει γι' αυτές τις σχέσεις επεκτείνονται αναγκαστικά πέρα από τα όρια του κράτους. Με δύο έννοιες: πρώτα επειδή το κράτος, παρά την παντοδυναμία των μηχανισμών του, απέχει πολύ από το να 'ναι ικανό να καταλάβει ολόκληρο το πεδίο των πραγματικών σχέσεων εξουσίας και, επιπλέον, επειδή το κράτος μπορεί να λειτουργήσει μόνο στη βάση άλλων, ήδη υπάρχουσών σχέσεων εξουσίας. Το κράτος είναι υπερδομικό σε σχέση με μια ολόκληρη σειρά πλεγμάτων εξουσίας που καλύπτουν το σώμα, τη σεξουαλικότητα, την οικογένεια, τη συγγένεια, τη

γνώση, την τεχνολογία κ.ο.κ.”³, σημειώνει ο Foucault.

Τοποθετώντας στο επίκεντρο τις σχέσεις εξουσίας, ο Foucault επιχειρεί να διευρύνει τον ορίζοντα της σκέψης επί του πολιτικού. Χωρίς να επιδιώκει να υποβαθμίσει τους μηχανισμούς εξουσίας του κράτους και την πολιτική σημασία τους, ο Foucault τοποθετεί τη σφαίρα της πολιτικής συγχρόνως μέσα και έξω από το κράτος, προκειμένου να φωτίσει ένα πεδίο πολλαπλών σχέσεων εξουσίας που έρχονται από κάτω, διαπερνούν όλες τις κοινωνικές πτυχές, αλληλοδιαπλέκονται και αποτελούν την βάση για την κρατική λειτουργία. Από τη στιγμή που “το κράτος συνίσταται στην κωδικοποίηση ενός αριθμού σχέσεων εξουσίας που καθιστούν δυνατή τη λειτουργία του”⁴, ο μετασχηματισμός του κράτους, η αλλαγή πολιτικής κατεύθυνσης οφείλει να διαπεράσει όλο το δίκτυο των σχέσεων εξουσίας, προκειμένου να το ανατρέψει για να εδραιώσει ένα νέο καθεστώς.

Το παραπάνω συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει μια μοναδική στιγμή ανατροπής μιας πολιτικής, αλλά ένας συνεχής αγώνας σε όλα τα επίπεδα, σε όλες τις κοινωνικές πτυχές, σε όλες τις σχέσεις, μια επίμονη προσπάθεια αλλαγής των μικροεξουσιών αλλά και των κρατικών μηχανισμών εξουσίας ταυτόχρονα. Με αυτήν την έννοια, ο Foucault στέκεται ενάντια στον οικονομισμό, ο οποίος -όπως ο ίδιος θεωρεί- αποτελεί ένα κοινό σημείο ανάμεσα στη φιλελεύθερη, νομική έννοια της εξουσίας και την μαρξιστική. Οι οικονομικές σχέσεις δεν έχουν κάποια προνομιακή θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες σχέσεις εξουσίας και δεν αρκεί η ανάλυσή τους προκειμένου να κατανοηθούν οι τρόποι διακυβέρνησης και η κρατική λειτουργία. Ακόμα παραπέρα, η τροποποίηση των οικονομικών σχέσεων *per se* δεν συνεπιφέρει και την κοινωνική αλλαγή. Προκειμένου να ενισχύσει αυτή τη θέση, ο Foucault χρησιμοποιεί ως παράδειγμα τη Σοβιετική Ένωση, αναφέροντας ότι παρότι οι Σοβιετικοί τροποποίησαν τις οικονομικές σχέσεις (το καθεστώς ιδιοκτησίας, το ρόλο του κράτους), άφησαν

³ Michel Foucault, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1987, σ.24-25

⁴ Αυτ., σ. 25

ανέπαφες τις υπόλοιπες τεχνολογίες εξουσίας (πειθαρχικές τεχνικές, φυλακή, εγκληματικότητα) που υιοθέτησαν από την καπιταλιστική Ευρώπη.

Το 'πώς της εξουσίας'

Για τον Foucault, το πολιτικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί δεν είναι ταξικό/οικονομικό, ούτε αφορά την κατάργηση ή όχι του κράτους. Αυτό που πρέπει να απαντηθεί αφορά συνολικά τις σχέσεις εξουσίας, το πως ασκούνται, το πως όλα τα δίκτυα εξουσίας συναρθρώνονται σε μια κωδικοποίηση που κατευθύνει αυτό που κάνουν οι άνθρωποι και διαμορφώνουν τους τρόπους διακυβέρνησης. Είναι ένα ερώτημα που αφορά το “πώς της εξουσίας”, από την καθυπόταξη μεμονωμένων ανθρώπινων σωμάτων μέχρι τη διακυβέρνηση ολόκληρων πληθυσμών, από τις πειθαρχικές τεχνικές μέχρι την βιοπολιτική.

Ο Foucault στρέφει το ενδιαφέρον του στο “πώς της εξουσίας”, καθώς μελετά τις αλλαγές που συντελέστηκαν σταδιακά στην Ευρώπη από τον 17ο αιώνα και έπειτα. Και εκεί παρατηρεί μια μετάβαση: από την εξουσία θανάτου που είχε ο ηγεμόνας πάνω στους υπηκόους του, περνάμε στην εξουσία πάνω στη ζωή, την εξουσία δηλαδή που δεν ασκείται δια της θανάτωσης με εντολή του βασιλιά αλλά που διαμορφώνει όλες τις πτυχές της ζωής των ανθρώπων, την εξουσία που διαπερνά τα σώματα των ανθρώπων, όχι μόνο τα ατομικά αλλά και το σώμα της κοινωνίας. Από τη μία πλευρά, μελετά τους πειθαρχικούς μηχανισμούς, ως μια μορφή εξουσίας που απευθύνεται στο άτομο, στο ατομικό σώμα προκειμένου να το διορθώσει ώστε να είναι χρήσιμο, υπάκουο και αντάξιο στις απαιτήσεις της παραγωγής. Προς αυτήν την κατεύθυνση, θεσμοί όπως το σχολείο, ο στρατός, η φυλακή αποτελούν τους μηχανισμούς που επιτηρούν, ελέγχουν, καθοδηγούν και κανονικοποιούν τα άτομα και τα σώματά τους. Από την άλλη, ο Foucault μελετά μια δεύτερη μορφή εξουσίας, τη βιο-

εξουσία, όπως την ονομάζει ο ίδιος, η οποία προκύπτει και αναπτύσσεται από τη στιγμή που ο πληθυσμός γίνεται πολιτική κατηγορία και διάφορες επιστήμες (στατιστική, δημογραφία, ιατρική) αρχίζουν να αποκτούν παρεμβατικό ρόλο στο κοινωνικό σώμα, στη γέννηση, το θάνατο, τις ασθένειες και το επίπεδο υγείας του πληθυσμού. Η βιο-εξουσία δεν είναι μία πειθαρχική εξουσία. Ο ρόλος της είναι να επεμβαίνει σε επίπεδο πληθυσμού ρυθμίζοντας μέσα από τους μηχανισμούς εξουσίας κάθε παράμετρο της ζωής των ανθρώπων. Περιλαμβάνει, δηλαδή, τεχνολογίες εξουσίας που σκοπό έχουν τον έλεγχο του πληθυσμού στο σύνολό του.

Ο Foucault οδηγείται στο συμπέρασμα ότι “για πρώτη φορά στην ιστορία το βιολογικό αντανakλάται στο πολιτικό”⁵, και εισάγει τον όρο “βιοπολιτική”, προκειμένου να αναδείξει αυτήν ακριβώς τη νέα κατεύθυνση των συστημάτων εξουσίας, δηλαδή την άσκηση πολιτικής που στοχεύει άμεσα στον έλεγχο και τη ρύθμιση του βίου των ανθρώπων. Η πολιτική έχει πια ως αντικείμενο την ανθρώπινη ζωή στο σύνολό της και γι' αυτό, το πλέον πολιτικό ερώτημα της εποχής αποκρυσταλλώνεται στο “πώς της εξουσίας”, δηλαδή στο πως διαμορφώνεται όλο το δίκτυο μικροεξουσιών που αγκαλιάζει όλες τις δραστηριότητες των ανθρώπων, στο πως οι μηχανισμοί εξουσίας αλληλοδιαπλέκονται και εντέλει πως καταλήγουν να υποβαστώνουν ένα σύστημα κρατικής εξουσίας.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της γνώσης είναι καθοριστικός, καθώς για να ασκηθούν οι εξουσίες, χρειάζονται κάποιες μορφές γνώσης. Εξουσία και γνώση διαπλέκονται απόλυτα, καθώς όλες οι σχέσεις εξουσίας βασίζονται σε ένα πεδίο γνώσης και κάθε πεδίο γνώσης δημιουργεί σχέσεις εξουσίας. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Foucault, “η εξουσία, όταν ασκείται στο πλαίσιο των απειροελάχιστων μηχανισμών της, δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς τη συγκρότηση, την οργάνωση και τη διακίνηση μιας γνώσης ή μάλλον, ορισμένων μηχανισμών γνώσης, οι οποίοι δεν λειτουργούν

⁵ Michel Foucault, *Η δίψα της γνώσης*, ό.π., σ. 174

συνοδευτικά ούτε αποτελούν ιδεολογικές κατασκευές”⁶.

Το δίπολο γνώσης/εξουσίας⁷ διαμορφώνει ειδικά συστήματα και αποτελεί μια δυναμική μήτρα βάσει της οποίας εξελίσσονται και μετασχηματίζονται Λόγοι, πρακτικές και τεχνικές εξουσίας. Τα συστήματα γνώσης/εξουσίας παράγουν καθεστώτα αλήθειας και οι κανόνες τους διαχωρίζουν το αληθές από το ψευδές. Όπως σημειώνει ο Foucault, “η εξουσία μάς υποχρεώνει να παράγουμε την αλήθεια, την οποία απαιτεί και χρειάζεται για να λειτουργήσει (...) οφείλουμε να παράγουμε την αλήθεια με τον ίδιο τρόπο τελικά που οφείλουμε να παράγουμε πλούτο, και οφείλουμε να παράγουμε την αλήθεια για να μπορούμε να παράγουμε πλούτο”⁸. Οι αλήθειες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες, για αυτό και κάθε εποχή φέρει το δικό της καθεστώς αλήθειας⁹. Η παραγωγή της αλήθειας είναι εξίσου σημαντική με την παραγωγή του πλούτου, είναι απαραίτητη για την διακυβέρνηση, για την αναπαραγωγή του συστήματος διακυβέρνησης.

Αληθές και ψευδές αλλάζουν, όπως αλλάζουν και οι Λόγοι σύμφωνα με τους οποίους οι άνθρωποι σκέφτονται και πράττουν. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να σκεφτούν ο,τιδήποτε οποτεδήποτε, σημειώνει ο Foucault, επισημαίνοντας ότι οι Λόγοι και οι μηχανισμοί γνώσης/εξουσίας καθορίζουν σε κάθε κοινωνία τα όρια της σκέψης των ανθρώπων, καθορίζουν σε κάθε κοινωνία το τι είναι δυνατόν να ειπωθεί. Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει στο βιβλίο του για τον Foucault ο Paul Veyne, “οι λόγοι είναι γυαλιά μέσα από τα οποία, σε κάθε εποχή, οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τα πάντα, σκέφτονται

⁶ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τίτικα Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ.51-52

⁷ Ο Foucault εξετάζει το δίπολο γνώσης/εξουσίας στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*, όπου μελετά το σεξ, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο τον 17ο αιώνα οι επιστήμες (ιατρική, παιδαγωγική, ψυχιατρική, δημογραφία κτλ) παρήγαγαν Λόγους για το σεξ, διαμορφώνοντας ειδικά συστήματα γνώσης και εξουσίας γύρω από αυτό. Σύμφωνα με τον Foucault, οι επιστήμες όρισαν το κανονικό και το παθολογικό, με στόχο όχι να καταστείλουν και να απαγορεύσουν το σεξ αλλά να αναπτύξουν κάθε είδους Λόγο που διεγείρει, επιτηρεί, ελέγχει και ρυθμίζει το σεξ, παράγοντας εντέλει την ίδια την σεξουαλικότητα.

⁸ Αυτ., σ.40

⁹ Το ζήτημα της αλήθειας στο έργο του Foucault είναι ένα ζήτημα που επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες. Δεν θα επεκταθούμε περαιτέρω καθώς κάτι τέτοιο υπερβαίνει το σκοπό της παρούσας εργασίας. Ωστόσο, αξίζει να σημειώσουμε ότι οι αναφορές του Foucault σε ιστορικά προσδιορισμένες αλήθειες δεν εκβάλουν αναγκαία σε κάποιο είδος σχετικισμού.

και δρουν. Επιβάλλονται σε κυρίαρχους όπως και σε κυριαρχούμενους, δεν είναι ψέματα που επινοούν οι πρώτοι για να εξαπατήσουν τους τελευταίους και για να δικαιολογήσουν την κυριαρχία τους”.¹⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, ο Foucault απορρίπτει τις θεωρίες ιδεολογίας, καθώς αυτές βασίζονται στην υπόθεση ότι η αλήθεια βρίσκεται κάπου εκεί έξω και οφείλουμε να την αναζητήσουμε για να σταματήσει η πλάνη των ανθρώπων. Για τον Foucault η αλήθεια είναι παράγωγο των μηχανισμών γνώσης/εξουσίας και είναι ιστορικά προσδιορισμένη. Οι συνθήκες δυνατότητας της αλήθειας είναι ίδιες για όλους/ες σε μια κοινωνία, οι Λόγοι και οι μηχανισμοί εξουσίας καθορίζουν σε όλους/ες τον τρόπο να αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα. Γι’ αυτό και η αλλαγή του καθεστώτος παραγωγής αλήθειας είναι ένα ζήτημα πολιτικό, το οποίο αφορά το ξεγύμνωμα των υφιστάμενων συστημάτων διακυβέρνησης και των κυρίαρχων τύπων ορθολογικότητας. Όπως αναφέρει ο Foucault, “δεν είναι θέμα να απελευθερώσουμε την αλήθεια από κάθε σύστημα εξουσίας (αυτό θα ήταν χίμαιρα γιατί η αλήθεια είναι ήδη εξουσία), αλλά να αποσυνδέσουμε την εξουσία της αλήθειας από τις μορφές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ηγεμονίας μέσα στις οποίες λειτουργεί την παρούσα στιγμή”¹¹. Οφείλουμε, δηλαδή, να ξεγυμνώσουμε αυτό που συμβαίνει, να εκθέσουμε τα κακώς κείμενα, να αναζητήσουμε τις διαφορές, να ψάξουμε το άρρητο. Οφείλουμε να αφαιρέσουμε από τη νεωτερική σκέψη, η οποία διαμορφώθηκε στο εσωτερικό των σχέσεων εξουσίας και στην οποία όλα τα υποκείμενα είμαστε παγιδευμένα, ό,τι την εκλογικεύει.

Το κενό των φιλελεύθερων και μαρξιστικών θεωρήσεων

Αυτή η θετικότητα των σχέσεων εξουσίας, η ικανότητά τους να παράγουν γνώση, να παράγουν αλήθειες, να παράγουν σώματα και επιθυμίες είναι ένα από τα χαρακτηριστικά που προσδίδουν σε

¹⁰ Πώλ Βεν, *Φουκώ, η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Εστία, Αθήνα 2011, σ.56

¹¹ Michel Foucault, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, ό.π., σ. 36-37

αυτές τον ιδιαίτερο ρόλο που έχουν στη σύγχρονη εποχή. Αυτόν τον ρόλο συλλαμβάνει η θεώρηση του Foucault και αυτός ο ρόλος είναι που διαφεύγει των φιλελεύθερων θεωρήσεων, όπως επισημαίνει ο ίδιος. Η φιλελεύθερη παράδοση αγνοεί την θετική και παραγωγική πλευρά της εξουσίας παρουσιάζοντας την ως νομική ιδέα και περιορίζοντας τους τρόπους ενέργειάς της στην απαγόρευση και την πειθαρχία. Σύμφωνα με τον Foucault, η θεώρηση της εξουσίας αποκλειστικά με όρους δικαίου είναι μια μυωπική θεώρηση, καθώς αποκρύπτει τους πολύπλοκους και πολυδαίδαλους μηχανισμούς των εξουσιών, που δεν κωδικοποιούνται σε νόμους αλλά κατευθύνουν και παράγουν. Εξίσου μυωπική, κατά Foucault, είναι και η μαρξιστική θεώρηση, η οποία δεν συλλαμβάνει την υλικότητα της εξουσίας. Την ώρα που η μαρξιστική θεωρία τοποθετεί τα αποτελέσματα της εξουσίας στην συνείδηση και την ιδεολογία, ο Foucault υποστηρίζει ότι οι μηχανισμοί εξουσίας δεν κατοικούν μόνο στη συνείδηση, αλλά εισχωρούν, επενδύονται και ασκούνται στα σώματα¹². Η παραγωγή επιθυμιών βρίσκεται μέσα στο “παιχνίδι” της υλικότητας της εξουσίας που ελέγχει, διορθώνει και καθοδηγεί τα σώματα. Επίσης, όπως αναφέραμε και παραπάνω, σε αντιδιαστολή με την μαρξιστική παράδοση, ο Foucault δεν πιστεύει στις αλλοτριωμένες συνειδήσεις. Δεν είναι η ιδεολογία που έρχεται να επιβληθεί στους εξουσιαστές από τους εξουσιαζόμενους, αλλά υπάρχει ένα πλαίσιο, ένα πλαίσιο υλικό μέσα στο οποίο ζούμε όλοι/ες και το οποίο καθορίζει για όλους/ες τα όρια της σκέψης και της πράξης. Όπως σημειώνει ο ίδιος, “αναρωτιέμαι μήπως, προτού θέσουμε το ερώτημα της ιδεολογίας, θα ήταν πιο υλιστικό να θέσουμε το ζήτημα του σώματος και των αποτελεσμάτων που έχει πάνω του η εξουσία. Αυτό που με προβληματίζει στις αναλύσεις που προτάσσουν την ιδεολογία είναι ότι προϋποθέτουν πάντα ένα ανθρώπινο υποκείμενο βάσει του μοντέλου που πρότεινε η κλασική φιλοσοφία, και το οποίο είναι προικισμένο με μια συνείδηση την οποία έρχεται δήθεν να καταλάβει η εξουσία”¹³.

Το υποκείμενο στο επίκεντρο της φουκωικής μελέτης

¹² Αξίζει να σημειώσουμε ότι υπάρχουν και διαφορετικές εκδοχές κατανόησης της έννοιας της ιδεολογίας στο πλαίσιο της μαρξικής προβληματικής, οι οποίες εμπεριέχουν και τη σωματική διάσταση.

¹³ Michel Foucault, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 76

Το υποκείμενο του Foucault δεν είναι το υποκείμενο της κλασικής φιλοσοφίας, δεν είναι υπερβατολογικό, δεν είναι μεταφυσικό, δεν είναι αιώνιο. Είναι ένα υποκείμενο ιστορικό, ενδεχομενικό, μοναδικό και συγκυριακό, το οποίο συγκροτείται σε κάθε εποχή μέσα από τους Λόγους και τους μηχανισμούς γνώσης/εξουσίας καθώς και από την αντίστασή του σε αυτούς. Σε κάθε εποχή οι άνθρωποι κατασκευάζουν τον εαυτό τους διαφορετικά και συγκροτούνται σε άπειρες διαφορετικές υποκειμενικότητες με συνέπεια να αλλάζει σε κάθε εποχή η αντίληψη της "ανθρωπινότητας", ο τρόπος εννόησης του ποιοι/ες είμαστε. Η ανάλυση των σχέσεων εξουσίας αποτελεί ένα εργαλείο για τον Foucault προκειμένου να μελετήσει ακριβώς αυτούς τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται τα υποκείμενα. Όπως αναφέρει ο ίδιος, "το γενικό θέμα των ερευνών μου δεν είναι η εξουσία αλλά το υποκείμενο"¹⁴. Και από τη στιγμή που οι σχέσεις εξουσίας είναι υλικές και παραγωγικές και συμβάλλουν στη συγκρότηση του υποκειμένου, η ανάλυσή τους είναι σημαντική όσον αφορά την επινόηση του εαυτού. Δηλαδή υπό το πρίσμα της ενδεχομενικότητας και της μεταβλητότητας, εφόσον οι σχέσεις εξουσίας μπορούν να μεταβληθούν, μπορεί να μεταβληθεί και η υποκειμενοποίηση¹⁵, μπορούν να κατασκευαστούν νέες υποκειμενικότητες. Για ακόμη μια φορά, στο επίκεντρο της μελέτης του Foucault βρίσκεται το 'πώς', εν προκειμένω το πώς μπορεί να δομηθεί μια νέα μορφή υποκειμενικότητας. Από το 'πώς της εξουσίας' μέχρι το 'πώς της αλλαγής του καθεστώτος αλήθειας' και το 'πώς της υποκειμενοποίησης' ο Foucault επιχειρεί να αναδείξει ότι για να αλλάξει κάτι, από τα υποκείμενα μέχρι τις αλήθειες και τις εξουσίες, πρέπει να επινοηθεί ένα νέο 'πώς', ένας νέος τρόπος να κάνουμε τα πράγματα.

Δυτική ορθολογικότητα και αντίσταση

¹⁴ Michel Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλίνου, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 76

¹⁵ Χρησιμοποιούμε τον όρο 'υποκειμενοποίηση' ακολουθώντας τις μεταφραστικές επιλογές στο παραπάνω βιβλίο

Επανερχόμαστε, λοιπόν, στο βασικό πολιτικό ερώτημα του 'πώς της εξουσίας', επιχειρώντας να διερευνήσουμε στη συνέχεια το 'πώς της αντίστασης'. Ο Foucault αναφέρει ότι “αυτό που ορίζει μία σχέση εξουσίας είναι ένας τρόπος δράσης που δεν ενεργεί ευθέως και άμεσα στους άλλους, αλλά ενεργεί στην ίδια τους δράση. Μία δράση πάνω στη δράση, πάνω σε ενδεχόμενες ή πραγματικές δράσεις, μελλοντικές ή παρούσες”¹⁶. Με άλλα λόγια, οι σχέσεις εξουσίας καθοδηγούν τα άτομα οριοθετώντας ένα πεδίο δυνατών τρόπων δράσης τους. Ο Foucault χρησιμοποιεί για τις σχέσεις εξουσίας τον όρο “διαγωγή” προκειμένου να αναδείξει τον καθοδηγητικό τους ρόλο καθώς και τη διαφορά τους από τις σχέσεις βίας αλλά και από τις εκδηλώσεις συναίνεσης και συγκατάθεσης. Για τον Foucault, είναι πολύ σημαντικό να αναδείξει ότι οι σχέσεις εξουσίας είναι σχέσεις που αφορούν ελεύθερα υποκείμενα. Φυσικά δεν μιλάμε για υποκείμενα τα οποία είναι πρωταρχικά ελεύθερα, όπως υποστηρίζουν παραδοσιακές αντιλήψεις, καθώς οι σχέσεις εξουσίας – όπως ήδη έχουμε αναφέρει – δεν δρουν σε αυτά από έξω και περιοριστικά. Η εξουσία λοιπόν, ασκείται μόνο όταν υπάρχει ελευθερία. Δηλαδή, μπορούμε να μιλάμε για σχέσεις εξουσίας μόνο όταν πρόκειται για άτομα που έχουν συγκροτηθεί ως ελεύθερα υποκείμενα εντός των πλεγμάτων των σχέσεων εξουσίας. Όταν δεν υπάρχει ελευθερία, όταν δηλαδή δεν υπάρχει επιλογή διαφορετικής αντίδρασης, όπως στη δουλεία, τότε δεν μιλάμε για σχέσεις εξουσίας αλλά για σχέσεις υπακοής. Εφόσον, λοιπόν, μιλάμε για ελεύθερα υποκείμενα, οι δυνατότητες αντίστασης είναι πάντα παρούσες και συνυπάρχουν με τις σχέσεις εξουσίας. “Δεν υπάρχει εξουσία παρά εκεί όπου υπάρχει αντίσταση”¹⁷, τονίζει ο Foucault.

Η εξουσία, λοιπόν, δεν είναι ένας διαβολικός μηχανισμός που πάντα κερδίζει. Οι σχέσεις εξουσίας καθοδηγούν, οριοθετούν, κατευθύνουν, παραμένοντας, ωστόσο, εύθραυστες και ασταθείς, καθώς πάντα, παντού και μέσα τους υπάρχουν οι δυνατότητες της αντίστασης. Οι σχέσεις εξουσίας βρίσκονται παντού αλλά δεν είναι παντοδύναμες και ο μετασχηματισμός τους εξαρτάται από την

¹⁶ Αυτ., σ. 91

¹⁷ Michel Foucault, *Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία*, μτφρ. Θανάσης Λάγιος, Futura, Αθήνα 2013, σ.44

παραγωγικότητα και την επινοητικότητα των αντιστάσεων, οι οποίες έρχονται από τα κάτω, συναρθρώνονται σε διαφορετικές στρατηγικές και καταλήγουν σε διαφορετικές κωδικοποιήσεις. Στο έργο του, ο Foucault επικεντρώνεται κυρίως στις εξουσίες και δεν μελετά το ίδιο λεπτομερώς τις αντιστάσεις. Ο λόγος, σύμφωνα με τον ίδιον, δεν είναι ότι υποτιμά τις αντιστάσεις ή ότι επιχειρεί να καταστήσει την εξουσία παντοδύναμη. Ο λόγος που τον ενδιαφέρουν οι εξουσίες είναι η επιδίωξη του να επιλύσει το ζήτημα της ανάδυσης μορφών ορθολογικότητας. Ο Foucault αναζητά μια άλλη κατευθυντήρια γραμμή, μία νέα αρχή κατανοησιμότητας και οι σχέσεις εξουσίας μπορούν να προσφέρουν μια άλλη οπτική, μπορούν να αποτελέσουν ένα άλλο εργαλείο, προκειμένου να μελετηθούν τα συστήματα ορθολογικότητας, η γέννηση ενός κυρίαρχου Λόγου.

Για αυτό το λόγο, στο επίκεντρο του φουκωικού έργου βρίσκεται το 'πώς της εξουσίας' και όχι το 'πώς της αντίστασης'. Γιατί η δυτική ορθολογικότητα διαμορφώθηκε στο εσωτερικό των σχέσεων εξουσίας και η ανάλυση των σχέσεων εξουσίας αποτελεί το εργαλείο αποκρυπτογράφησης του κυρίαρχου Λόγου. Και αυτή η αποκρυπτογραφική μέθοδος μπορεί να συμβάλλει στη γέννηση, στην επινόηση ενός νέου 'πώς της εξουσίας'. Για τον Foucault, αυτός θα έπρεπε να είναι ο στόχος των πολιτικών ομάδων, οι οποίες φιλοδοξούν να φέρουν την αλλαγή.

Για να αλλάξει μια πολιτική την κοινωνία οφείλει να περάσει μέσα από τους μηχανισμούς εξουσίας, να τους αναλύσει και να τους ανατρέψει. Από τη στιγμή που οι σχέσεις εξουσίας υπάρχουν παντού, η πολιτική αφορά σε μια κοινωνία τα πάντα και κυρίως, επικεντρώνεται σε στρατηγικές που συντονίζουν, καθοδηγούν αλλά και τροποποιούν αυτές τις σχέσεις εξουσίας και τις συναρθρώσεις τους. “Το σύνολο των σχέσεων δύναμης σε μία συγκεκριμένη κοινωνία αποτελεί τη σφαίρα της πολιτικής και μια πολιτική είναι μια κατά το μάλλον ή ήττον σφαιρική στρατηγική που προσπαθεί να συντονίσει

και να προσανατολίσει αυτές τις σχέσεις δυνάμεων”¹⁸, υποστηρίζει ο Foucault διευκρινίζοντας ότι “κάθε σχέση δυνάμεων συνεπάγεται ανά πάσα στιγμή μία σχέση εξουσίας (που αποτελεί κατά κάποιον τρόπο το στιγμιαίο περίγραμμά της) και κάθε σχέση εξουσίας παραπέμπει, με την έννοια του αποτελέσματός της αλλά και των δυνατοτήτων που προσφέρει, σε ένα πολιτικό πεδίο του οποίου αποτελεί μέρος”¹⁹. Κατά τον ίδιο τρόπο, μια επανάσταση είναι ένας διαφορετικός τύπος κωδικοποίησης των σχέσεων εξουσίας, γι' αυτό υπάρχουν και τόσες επαναστάσεις όσες και οι δυνατές επανακωδικοποιήσεις των σχέσεων εξουσίας. Με αυτήν την έννοια, η θέση του Foucault όσον αφορά τον σοσιαλισμό είναι ότι πρέπει να απαντήσει στο ερώτημα της εξουσίας, να απαντήσει στο “πώς” της εξουσίας” επινοώντας κάτι νέο.

¹⁸ Michel Foucault, *Το μάτι της εξουσίας*, ό.π., σ. 157-158.

¹⁹ Αυτ., σ.158

Κεφάλαιο 3: Νεοφιλελευθερισμός, ο νέος μεγάλος μετασχηματισμός

Η γέννηση του νεοφιλελευθερισμού

“Ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι ο Άνταμ Σμιθ, ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι η εμπορευματική κοινωνία, ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι το Γκούλαγκ στην παραπλανητική κλίμακα του καπιταλισμού (...) Το πρόβλημα του νεοφιλελευθερισμού είναι, αντίθετα, να μάθουμε πώς μπορεί να ρυθμιστεί η σφαιρική άσκηση της πολιτικής εξουσίας βάσει των αρχών μιας οικονομίας της αγοράς. Δεν πρόκειται, λοιπόν, μόνο για την απελευθέρωση ενός άδειου χώρου αλλά για την παραπομπή, την αναγωγή, την προβολή των τυπικών αρχών μιας οικονομίας της αγοράς σε μια γενική τέχνη διακυβέρνησης”²⁰.

Στις διαλέξεις του στο College de France, ο Foucault στρέφεται στη μελέτη του νεοφιλελευθερισμού, επικεντρώνοντας τη σκέψη του στον τρόπο ανάπτυξης του γερμανικού και αμερικάνικου μοντέλου. Όπως και στη μελέτη των σχέσεων εξουσίας, μεθοδολογικά ξεκινά από την ίδια την διακυβερνησιακή πρακτική του νεοφιλελευθερισμού όπως ασκήθηκε, από αυτό που οι άνθρωποι έκαναν, από αυτό που αναστοχάστηκαν και εξορθολόγισαν. Όπως αναφέρει ο ίδιος, “δεν θα εξετάσω, λοιπόν, τα οικουμενικά χρησιμοποιώντας ως κριτική μέθοδο την ιστορία, αλλά εκκινώντας από την απόφαση ότι τα

²⁰

Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ.131

οικουμενικά δεν υπάρχουν, θα αναρωτηθώ ποια ιστορία μπορεί να γράψει κανείς”²¹. Η ιστορία που γράφει ο Foucault για το νεοφιλελευθερισμό αφορά το πως η οικονομία της αγοράς ανάγεται σε μια τέχνη διακυβέρνησης, πως δηλαδή ο νεοφιλελευθερισμός - μέσω της δικής του κυβερνητικότητας, της διεύθυνσης της συμπεριφοράς των ανθρώπων μέσω των σχέσεων εξουσίας και της δόμησης του ενδεχόμενου πεδίου δράσης τους – επιδιώκει να τυποποιήσει την κοινωνία κατά τα πρότυπα της επιχείρησης και να εξαπλώσει τις αρχές της οικονομίας της αγοράς σε ολόκληρο το φάσμα της πολιτικής.

Ο νεοφιλελευθερισμός αναδύεται ως μια ριζοσπαστική θεώρηση μέσα σε σκληρές πολιτικό-κοινωνικές συνθήκες και απέναντι σε πολύ επικίνδυνους αντιπάλους. Η εμπειρία του ναζισμού, ιδωμένη μάλιστα ως αποθέωση της κρατικά σχεδιασμένης οικονομίας, η απειλή του κομμουνισμού και η κυριαρχία του κεϋνσιανισμού στις ΗΠΑ έθεταν τη φιλελεύθερη σκέψη μπροστά σε υπαρξιακά ερωτήματα αναφορικά με τη δυνατότητά της να διασφαλίσει έννοιες όπως η ατομική ελευθερία και η ελευθερία της αγοράς. Δεν υπήρχε πλέον η πολυτέλεια για την ενασχόληση με τις παραδοσιακές εντάσεις στο εσωτερικό της φιλελεύθερης θεώρησης, ενώ φαινόταν ότι το παραδοσιακό πλαίσιο προσέγγισης των ζητημάτων αδυνατούσε να δώσει λύσεις σε πολιτικά ερωτήματα στρατηγικού χαρακτήρα. Την ίδια στιγμή ο κίνδυνος επικράτησης αντιλήψεων που είχαν ως αποτέλεσμα ένα ολοκληρωτικό κράτος ήταν μεγάλος, ενώ ήδη τα φρικιαστικά αποτελέσματα της εμπειρίας του ναζισμού είχαν σημαδέψει όλη την Ευρώπη.

Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, ο Foucault διερευνά τη γέννηση του νεοφιλελευθερισμού καθώς και τη σχέση του με το φιλελευθερισμό. Ο νεοφιλελευθερισμός φιλοδοξεί να υπερβεί θεμελιακές αρχές της φιλελεύθερης παράδοσης, εγκαθιστώντας μια νέα οπτική, κάνοντας μια τομή, η οποία παράγεται από την αναμέτρηση με τις αντιφάσεις που περιέχονται στον πυρήνα της φιλελεύθερης σκέψης. Υπάρχει

²¹ Αυτ., σ. 17

μια κοινή αποδοχή σήμερα αναφορικά με το πώς ο Foucault προσέγγισε τα αδιέξοδα και τα ερωτήματα που κινητοποιήσαν στοχαστές και διανοούμενους οδηγώντας στην ανάδυση της νεοφιλελεύθερης σκέψης²². Για τον Foucault το ερώτημα, το αδιέξοδο το οποίο ο νεοφιλελευθερισμός επιχείρησε να υπερβεί δεν είχε να κάνει με μια στενή, οικονομική κατανόηση της καπιταλιστικής κρίσης και των συνεπειών που παράγει. Πέρα από αυτό, οι νεότερες κοινωνίες είχαν να αντιμετωπίσουν κομβικά προβλήματα και δυσλειτουργίες όσον αφορά τον τρόπο διακυβέρνησης μεγάλων πληθυσμών, με αναβαθμισμένη την επιρροή των μαζών στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων μέσω της διεύρυνσης των δημοκρατικών θεσμών. Η πολυπλοκότητα ήταν έντονη και αυξανόμενη και σε συνδυασμό με την συνθετότητα των κινδύνων και των απειλών που εγκυμονούσε η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος, όπως αναλύσαμε παραπάνω, το κεντρικό ερώτημα ήταν το ερώτημα του “πώς της εξουσίας”, ένα ερώτημα διακυβέρνησης. Από τη γέννησή του, λοιπόν, ο νεοφιλελευθερισμός δεν αποτελεί μια νέα συνδεσμολογία άσκησης οικονομικής εξουσίας ώστε να προκύψει ένα καθεστώς συσσώρευσης που θα υπερβεί την καπιταλιστική κρίση της περιόδου. Ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά ένα νέο σύνολο κανόνων και ρυθμίσεων που φιλοδοξεί να οικοδομήσει μια νέα κοινωνία, αποτελεί μια νέα τέχνη διακυβέρνησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο νεοφιλελευθερισμός, σύμφωνα με τον Foucault, προσπάθησε να δώσει μια απάντηση στο ερώτημα του “πώς της εξουσίας” και της νοοτροπίας διακυβέρνησης όχι με τη στενή έννοια των πολιτικών θεσμών αλλά με την ευρεία έννοια της διαγωγής, της οργάνωσης, της καθοδήγησης και του ελέγχου μιας σύνθετης κοινωνίας. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι μια οικονομική πολιτική που τοποθετεί στο επίκεντρο τους κανόνες της αγοράς, αλλά αποτελεί μια φιλόδοξη συνολική στρατηγική, η οποία προωθεί μια νέα κωδικοποίηση σχέσεων εξουσίας στο κοινωνικό σώμα, μια κωδικοποίηση βάσει των αρχών της οικονομίας της αγοράς. Αυτή είναι η σχέση

²² Dardot & Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, Verso, London 2013, σ. 11 και Wendy Brown, *Undoing the Demos*, Zone Books, New York 2015, σ. 59.

του νεοφιλελευθερισμού με την οικονομία της αγοράς.

Ο ανταγωνισμός

Ένα πρώτο σημείο-τομή του νεοφιλελευθερισμού σε σχέση με τον κλασικό φιλελευθερισμό είναι ο ανταγωνισμός ως τρόπος κατανόησης της οικονομίας της αγοράς. Ο ανταγωνισμός γίνεται η νέα θεμελιακή αρχή που χαρακτηρίζει τον πυρήνα της φυσιογνωμίας της οικονομίας της αγοράς και αντικαθιστά τη φιλελεύθερη αρχή της ανταλλαγής μεταξύ ορθολογικών υποκειμένων. Όπως σημειώνει ο Foucault, “για τους νεοφιλελεύθερους, το ουσιώδες της αγοράς δεν βρίσκεται στην ανταλλαγή, σ’ αυτό το είδος πρωτόγονης και πλασματικής κατάστασης που παρουσίαζαν οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι στα μέσα του 18ου αιώνα. Είναι αλλού. Το ουσιώδες της αγοράς βρίσκεται στον ανταγωνισμό”²³. Το ζητούμενο, λοιπόν, μετατοπίζεται. Το θέμα δεν είναι η διασφάλιση της λειτουργίας ενός αποτελεσματικού μηχανισμού ανταλλαγής που υπηρετεί τη βέλτιστη ικανοποίηση των ατομικών αναγκών των ανθρώπων. Και αυτό γιατί, για το νεοφιλελευθερισμό, η αγορά της ανταλλαγής δεν συνιστά πρωτίστως τον καλύτερο αισθητήρα για τη ανάχνευση της προσφοράς και της ζήτησης, όπως υποστηρίζει η αντίληψη που εντοπίζει στην ανταλλαγή το ισχυρό σημείο της αγοράς. Είναι ο ανταγωνισμός αυτός που μπορεί να ορίσει καλύτερα την διακύμανση των κοινωνικών αναγκών προκειμένου να διοχετεύονται με αποτελεσματικότητα οι πόροι στους τομείς που πρέπει. “Ο ανταγωνισμός και μόνο ο ανταγωνισμός, μπορεί να εξασφαλίσει την οικονομική ορθολογικότητα. Πώς μπορεί να εξασφαλίσει την οικονομική ορθολογικότητα; Με τη διαμόρφωση των τιμών, που είναι ικανές, υπό τον όρο ότι υπάρχει πλήρης και ολοκληρωμένος ανταγωνισμός, να μετρούν τα οικονομικά

²³ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 125

μεγέθη και, κατά συνέπεια, να ρυθμίζουν τις επιλογές”²⁴, συμπληρώνει ο Foucault.

Ο ανταγωνισμός, λοιπόν, τίθεται στο επίκεντρο της οικονομίας της αγοράς, γίνεται η οργανωτική μορφή της. Μαζί με αυτήν την αλλαγή, ο νεοφιλελευθερισμός “σπάει” την παράδοση του φιλελευθερισμού σε ένα ακόμη σημείο. Για τους φιλελεύθερους, η οικονομία της αγοράς συνοδεύεται από τη μη παρέμβαση, από το αφήστε-να-δράσουν (*laissez-faire*). Για τους νεοφιλελεύθερους, όμως, “ο ανταγωνισμός δεν θα εμφανιστεί και δεν θα παραγάγει τα αποτελέσματά του παρά μόνο υπό ορισμένες συνθήκες που θα έχουν επιμελώς και τεχνητώς διευθετηθεί”²⁵. Οι νεοφιλελεύθεροι, σύμφωνα με τον Foucault, δεν θέλουν να αφήσουν-τον ανταγωνισμό-να-δράσει. Σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη παράδοση, η οποία εκκινεί από μια φυσιοκρατική αντίληψη περί αγοράς και ισορροπίας, για το νεοφιλελευθερισμό, ο ανταγωνισμός, ως βασική αρχή της οικονομίας της αγοράς, δεν θεωρείται ως κάτι αυτοφύες, φυσικό και δεδομένο, “δεν είναι ένα φυσικό παιχνίδι μεταξύ ατόμων και συμπεριφορών”²⁶. Ο ανταγωνισμός και η αγορά συνιστούν επιθυμητές θεσμικές και κοινωνικές κατασκευές και με αυτήν την έννοια, “ο ανταγωνισμός είναι ένας ιστορικός στόχος της διακυβερνησιακής τέχνης”²⁷. Με άλλα λόγια, ο νεοφιλελευθερισμός δεν πιστεύει σε φυσικά δεδομένα, δεν αναζητά λιγότερη διακυβέρνηση, δεν διαχωρίζει την διακυβέρνηση από την αγορά ούτε θεωρεί την πρώτη τροχοπέδη για την δεύτερη. Ο νεοφιλελευθερισμός λειτουργεί αντίστροφα, καθώς πιστεύει ότι η αγορά και ο ανταγωνισμός πρέπει να παραχθούν από την διακυβέρνηση. Γι' αυτό το λόγο, επιχειρεί να προωθήσει μια ενεργή τέχνη διακυβέρνησης που να εξυπηρετεί την αγορά, που να έχει στόχο τον ανταγωνισμό.

²⁴ Αυτ., σ. 125

²⁵ Αυτ., σ. 127

²⁶ Αυτ., σ. 126

²⁷ Αυτ., σ. 126

Από τη στιγμή που ο ανταγωνισμός δεν αποτελεί φυσικό δεδομένο αλλά διακυβερνησιακό στόχο, απαιτούνται πολιτικές παρεμβάσεις και πολλαπλές, πολύμορφες ρυθμίσεις προκειμένου να οικοδομηθεί στην κοινωνία η λογική της αγοράς. Ο νεοφιλελευθερισμός αρχίζει να διαμορφώνει μια ευρεία πολιτική ατζέντα κρατικής και μη κρατικής δράσης προκειμένου να οικοδομήσει τις προϋποθέσεις για την εμβάθυνση της λογικής του ανταγωνισμού και της αγοράς σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής. “Ο νεοφιλελευθερισμός δεν θα τεθεί, λοιπόν, υπό τον αστερισμό του αφήστε-να-δράσουν αλλά, αντίθετα, υπό τον αστερισμό μιας μόνιμης επαγρύπνησης, δραστηριότητας και παρέμβασης”²⁸, τονίζει ο Foucault. Ένα σύνολο κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων με τη συνεπικουρία και τη συνδρομή του κράτους οφείλουν να δουλεύουν σε πολλαπλά επίπεδα και πεδία ώστε να καταστεί εφικτή η οργάνωση της κοινωνίας κατά το νεοφιλελεύθερο πρότυπο, το πρότυπο της επιχείρησης.

Η κοινωνία-επιχείρηση

Η κοινωνία που επιχειρεί να οικοδομήσει ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι μια κοινωνία συναρτημένη με το εμπόρευμα, δεν είναι η εμπορευματική κοινωνία του Μαρξ. Είναι μια κοινωνία συναρτημένη με την επιχείρηση. Όπως το θέτει ο Foucault, “το διακύβευμα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής θα είναι, νομίζω, ο πολλαπλασιασμός της μορφής 'επιχείρηση' εντός του κοινωνικού σώματος. Η αγορά, ο ανταγωνισμός, και συνεπώς η επιχείρηση θα δημιουργήσουν ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε διαπλαστική ισχύ της κοινωνίας”²⁹. Η κοινωνία, λοιπόν, έχει ως πρότυπο οργάνωσης τον ανταγωνισμό και την αγορά και η ατομική συμπεριφορά την επιχειρηματική κουλτούρα. Οι σχέσεις εξουσίας που διαπερνούν τα κοινωνικά δίκτυα πρέπει να κατευθύνονται από τους μηχανισμούς του ανταγωνισμού. Ο

²⁸ Αυτ., σ. 131

²⁹ Αυτ., σ.149

νεοφιλελευθερισμός, ως τέχνη διακυβέρνησης, επιδιώκει να οριοθετήσει το πεδίο των ενδεχόμενων δράσεων των ανθρώπων συγκροτώντας μηχανισμούς ανταγωνισμού σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο ανταγωνισμός επιχειρεί να γίνει η “αλήθεια” της κοινωνίας.

“Ο αμερικάνικος νεοφιλελευθερισμός επιδιώκει μάλλον να απλώσει την ορθολογικότητα της αγοράς, τα προτεινόμενα σχήματα ανάλυσης και τα υποδεικνυόμενα κριτήρια αποφάσεων σε χώρους όχι αποκλειστικά και όχι πρωτίστως οικονομικούς. Αίφνης, η οικογένεια και η γεννητικότητα. Το έγκλημα και η ποινική πολιτική”³⁰, σημειώνει ο Foucault. Ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί στρατηγική για το σύνολο της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης της ζωής³¹. Το σύνολο των ατομικών στρατηγικών και των διαπροσωπικών σχέσεων εντάσσονται σε ένα πλαίσιο όπου ο ανταγωνισμός ηγεμονεύει. Οι πάσης φύσεως σχέσεις και πρακτικές ποσοτικοποιούνται, μετρούνται και ολόκληρη η κοινωνική σφαίρα οικονομικοποιείται. Ο χρόνος, η ανθρώπινη επαφή αλλά και η ίδια η ατομική υπόσταση γίνονται αντικείμενα αξιολόγησης, εκτίμησης, απόδοσης και υπολογιστικής απόφασης. Όλα αποκωδικοποιούνται, όλα αναλύονται με βάση τους όρους της οικονομίας, της αγοράς και του ανταγωνισμού. Κάθε ανθρώπινη σχέση, ακόμη και η σχέση μητέρας-παιδιού, μεταφράζεται σε μια επένδυση, μια επένδυση που έχει κόστος αλλά και κέρδος. Όλη η ανθρώπινη ζωή οργανώνεται γύρω από τον ανταγωνισμό προσομοιώνοντας την λογική της ελεύθερης αγοράς και σε αυτό το πλαίσιο πάντα κάποιοι/ες χάνουν και κάποιοι/ες κερδίζουν.

Αυτή η επέκταση της νεοφιλελεύθερης κατανόησης της αγοράς στο σύνολο της κοινωνικής και ατομικής ζωής υποτιμά ό,τι δεν συνάδει με την επιχειρηματική κουλτούρα, ό,τι ως αρχή και αξία δεν

³⁰ Αυτ., σ.296

³¹ Σύμφωνα με τον Foucault, ο αμερικάνικος νεοφιλελευθερισμός είναι πολύ πιο ριζοσπαστικός σε σχέση με τον γερμανικό ορνοφιλελευθερισμό, καθώς ο πρώτος επιχειρεί να εφαρμόσει τις αρχές της αγοράς και του ανταγωνισμού σε όλους τους μη οικονομικούς χώρους, σε όλους τους κοινωνικούς χώρους ενώ ο δεύτερος αναζητά μια πολιτική και ηθική πλαισίωση του ανταγωνισμού ως οικονομική αρχή.

συνδέεται με την αρχή του ανταγωνισμού, περιορίζοντας ασφυκτικά την πολυμορφία και την πολλαπλότητα των κοινωνικών σχέσεων. Η αυστηρή προσήλωση και η απόλυτη επικέντρωση στην αρχή του ανταγωνισμού επηρεάζει τη φυσιογνωμία της κοινωνίας και των υποκειμένων της. Σύμφωνα με τον Foucault, “πρόκειται για τη διεύρυνση του οικονομικού μοντέλου, του μοντέλου προσφορά και ζήτηση, του μοντέλου επένδυση-κόστος-κέρδος, για να φτιαχτεί ένα μοντέλο κοινωνικών σχέσεων, για να φτιαχτεί ένα μοντέλο της ίδιας της ύπαρξης, μια μορφή σχέσης του ατόμου με τον εαυτό του, με τον χρόνο, με τον περίγυρό του, με το μέλλον, με την ομάδα, με την οικογένεια”³². Από τη στιγμή που η υψηλότερη προτεραιότητα του ανταγωνισμού είναι η επικράτηση επί των άλλων, κάθε κριτήριο και αξία που δεν μπορεί να υπηρετήσει αυτή τη λειτουργία δεν καθίστανται απλά δευτερεύοντα αλλά περιττά. Πρέπει να εκλείψουν. Γι’ αυτό και η παραγωγικότητα, η θετικότητα των σχέσεων εξουσίας στο νεοφιλελευθερισμό είναι προσανατολισμένη στη συγκρότηση ενός υποκειμένου που διαπνέεται από την αρχή του ανταγωνισμού. Παράγονται γνώσεις και αναπτύσσονται μηχανισμοί, σχέσεις εξουσίας και δημιουργούνται καθεστώτα αλήθειας προκειμένου να υπηρετήσουν αυτή τη στρατηγική.

Ένα παράδειγμα διεύρυνσης του οικονομικού μοντέλου σε μη οικονομικό χώρο, παραγωγής γνώσης και μηχανισμών εξουσίας που υπηρετούν τη λογική της ελεύθερης αγοράς είναι η νεοφιλελεύθερη σκέψη για την ποινική πολιτική. Σύμφωνα με τον Foucault, για τους νεοφιλελεύθερους, “η καλή ποινική πολιτική δεν αποβλέπει σε μια εξάλειψη του εγκλήματος αλλά σε μια ισορροπία μεταξύ των καμπυλών της προσφοράς του εγκλήματος και της αρνητικής ζήτησης”³³. Δηλαδή, σε μια νεοφιλελεύθερη κοινωνία, η παρανομία μετριέται, ποσοτικοποιείται και στη συνέχεια ρυθμίζεται μέσω παρεμβάσεων στην αγορά και στην ζήτηση του εγκλήματος. Το ερώτημα που τίθεται είναι το πόση παρανομία μπορεί να ανεχτεί μια κοινωνία και ποια θα είναι αυτή. Η ανάλυση, δηλαδή, ενός εγκλήματος, μιας ποινικής συμπεριφοράς, μιας συμπεριφοράς μη οικονομικής γίνεται με όρους

³² Αυτ., σ. 221

³³ Αυτ., σ. 237

οικονομικούς, με όρους προσφοράς και ζήτησης, με όρους αγοράς.

Η ισότητα, η ελευθερία και η κοινωνική πολιτική

Όπως αναφέραμε παραπάνω, στόχος της ποινικής πολιτικής δεν πρέπει να είναι η εξολόθρευση του εγκλήματος. Στην οικονομία όμως, στόχος πρέπει να είναι η εξολόθρευση του ανταγωνιστή. Και σε αυτό το πλαίσιο, δεν χωρούν άλλα κριτήρια παραγωγής των αγαθών, όπως κριτήρια ποιότητας, επιστημονικοί κανόνες, σεβασμός των ειδικών χαρακτηριστικών των μέσων παραγωγής και των φυσικών πόρων. Μια οικονομία που οργανώνεται μόνο με βάση τα κριτήρια αγοράς και του ανταγωνισμού, είναι μια οικονομία της οποίας οι εμπλεκόμενοι για να επιτύχουν πρέπει να επικρατήσουν επί των ανταγωνιστών σήμερα, ανεξαρτήτως τι θα συμβεί αύριο. Στο νεοφιλελευθερισμό, το βραχυπρόθεσμο κέρδος αποτελεί την ύψιστη προτεραιότητα και έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό, ο οποίος οφείλει να λαμβάνει υπ' όψιν του πολλαπλές, μη οικονομικές και πολύπλοκες παραμέτρους.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ατομική ελευθερία γίνεται κατανοητή σε σχέση με την δυνατότητα αξιοποίησης όλων των μέσων που διαθέτει ένα άτομο προκειμένου να επεκτείνει την ιδιοκτησία του, να διευρύνει το κέρδος του. Η ατομική ελευθερία πρέπει να απεκδυθεί των περιορισμών που παράγονται από άλλες αξίες και κριτήρια. Ο νεοφιλελευθερισμός διαφοροποιείται για ακόμη μια φορά από τη φιλελεύθερη θεώρηση. “Η νέα λογική διακυβέρνησης έχει, λοιπόν, ανάγκη από ελευθερία, η νέα τέχνη διακυβέρνησης καταναλώνει ελευθερία. Καταναλώνει ελευθερία σημαίνει ότι είναι υποχρεωμένη να

την παράγει. Είναι υποχρεωμένη να την παράγει, είναι υποχρεωμένη να την οργανώνει. Η νέα τέχνη διακυβέρνησης θα εμφανιστεί, λοιπόν, ως διαχειρίστρια της ελευθερίας (...) Ο φιλελευθερισμός απλώς διατυπώνει το εξής: θα σου φτιάξω αυτό με το οποίο θα είσαι ελεύθερος”³⁴, αναφέρει ο Foucault για το φιλελευθερισμό θέλοντας να τονίσει ότι η ατομική ελευθερία δεν είναι μια φυσική κατάσταση αλλά μια κατάκτηση. Η ελευθερία είναι μια κατασκευή και απαιτείται διαρκής προσπάθεια και μέριμνα προκειμένου να εγκαθιδρυθούν οι προϋποθέσεις της.

Φυσικά, ο νεοφιλελευθερισμός είναι σύμφωνος με την παραπάνω αντίληψη, ωστόσο έρχεται να προσθέσει την εξής τροποποίηση: ότι οι εγγυήσεις της ατομικής ελευθερίας βρίσκονται στην αγορά και τον ανταγωνισμό. Η αγορά ως τόπος ανταγωνισμού, η επιχειρηματική κουλτούρα, η επιδίωξη του κέρδους χωρίς την ύπαρξη δικτύων ασφαλείας διασφαλίζουν την ατομική ελευθερία, γιατί θέτουν τους ανθρώπους μπροστά σε μια συνθήκη όπου η ατομική ελευθερία κατανοείται ως ατομική ευθύνη επιβίωσης και επικράτησης στον ανταγωνισμό. Με αυτήν την έννοια, η ατομική ελευθερία, όπως την αντιλαμβάνεται ο φιλελευθερισμός, βρίσκεται σε ένταση με την ελευθερία που προτάσσει ο νεοφιλελευθερισμός. Η πρώτη θέτει περιορισμούς στη δεύτερη, προϋποθέτοντας θεσμούς και λειτουργίες που δεν επιτρέπουν στην αγορά να λειτουργήσει σύμφωνα με τη λογική της, και παράλληλα, ανοίγουν το δρόμο σε ολοκληρωτικά καθεστώτα. Σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους, ο λανθασμένος τρόπος κατανόησης της ατομικής ελευθερίας ήταν ο λόγος που ο κλασικός φιλελευθερισμός δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τους κινδύνους του ολοκληρωτικού κράτους σε όλες τις εκδοχές του. Ο φιλελευθερισμός δεν διασφάλιζε την ατομική ελευθερία, γιατί υπέκυπτε στο αίτημα για ισότητα και στο αίτημα για διασφάλιση συγκεκριμένων ανθρώπινων δικαιωμάτων με μέσα και τρόπους που δεν βασίζονταν στη λογική της αγοράς. Αυτή ήταν και η αιτία, σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους, που αργά ή γρήγορα ο φιλελευθερισμός έχανε την ηγεμονία απέναντι σε

³⁴ Αυτ., σ.76

κρατικίστικες προσεγγίσεις με κύρια συνέπεια την ανάδυση του ολοκληρωτικού κράτους.

“Μια κοινωνική πολιτική δεν μπορεί να ορίζει την ισότητα ως στόχο της. Πρέπει, αντίθετα, να αφήνει την ανισότητα να λειτουργήσει”³⁵, υποστηρίζουν οι νεοφιλελεύθεροι, σύμφωνα με τον Foucault. Ο νεοφιλελευθερισμός απορρίπτει την ισότητα είτε με την έννοια της ελευθερίας στο πλαίσιο της πολιτικής κοινωνίας (είμαι ελεύθερος γιατί είμαι ανάμεσα σε ίσους) είτε στο πλαίσιο της αγοράς που κατανοείται ως ο τόπος ανταλλαγής μεταξύ ίσων. Όπως είδαμε και παραπάνω, από τη στιγμή που η αγορά δεν είναι τόπος ανταλλαγής, αλλά τόπος ανταγωνισμού, η ισότητα δεν αποτελεί προϋπόθεση της οικονομικής ελευθερίας. Ο ανταγωνισμός έχει νικητές και χαμένους, δηλαδή εδράζεται καταστατικά στην ανισότητα. Ο νεοφιλελευθερισμός αποδεσμεύεται από την έννοια της ισότητας που εμφίλοχworούσε στον παραδοσιακό φιλελευθερισμό και αναβαθμίζει την ανισότητα από αρνητική παρενέργεια που χρήζει αντιμετώπισης (μέσω θεσμικής/κρατικής παρέμβασης, παρέμβασης εξωτερικής και αντιθετικής προς τον ανταγωνισμό) σε κοινωνική και πολιτική αρχή. Η ανισότητα αναγορεύεται σε αναγκαία συνθήκη για την προάσπιση της ελευθερίας και ως εκ τούτου αποκτά θετικό περιεχόμενο. Η όποια προσπάθεια άρσης ή μετριασμού της ανισότητας συνιστά ευθεία επίθεση εναντίον του ανταγωνισμού, δηλαδή εναντίον του εγγυητή της ελευθερίας. Χαρακτηριστικό αυτής της προσέγγισης είναι το πως αντιμετωπίζουν οι νεοφιλελεύθεροι το θέμα της ανεργίας. “Όπως το λέει, νομίζω, ο Repke τι είναι ένας άνεργος; Δεν είναι ένας οικονομικά μειονεκτικός. Ο άνεργος δεν είναι ένα κοινωνικό θύμα. Τι είναι ο άνεργος; Είναι ένας εργαζόμενος σε μεταβατική κατάσταση. Είναι ένας εργαζόμενος σε μετάβαση μεταξύ μιας μη αποδοτικής δραστηριότητας και μιας δραστηριότητας περισσότερο αποδοτικής”³⁶, σημειώνει ο Foucault. Ο/η άνεργος/η βρίσκεται μέσα σε έναν οικονομικό χώρο, εντός του οποίου μετακινείται χωρίς αυτή η μετακίνηση να χρήζει κάποιας κρατικής - ή γενικότερα εξωτερικής της οικονομίας- μέριμνας.

³⁵ Αυτ., σ. 143

³⁶ Αυτ., σ. 139

Συνεπακόλουθο της παραπάνω προσέγγισης είναι ότι η κοινωνική πολιτική θα πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο δυνατόν. Όπως το θέτει ο Foucault, “το μόνο πράγμα που μπορείς να κάνεις είναι να αφαιρέσεις από τα υψηλότερα εισοδήματα ένα μέρος που, ούτως ή άλλως, θα αφιερωνόταν στην κατανάλωση ή, θα λέγαμε, στην υπερκατανάλωση, και αυτό το κομμάτι της υπερκατανάλωσης να το μεταβιβάσεις σ’ αυτούς που, είτε για λόγους οριστικής μειονεξίας είτε για λόγους κοινών δυσχερειών, βρίσκονται σε μια κατάσταση υπο-κατανάλωσης. Αλλά τίποτε περισσότερο. Πολύ περιορισμένος χαρακτήρας, λοιπόν, όπως βλέπετε, των κοινωνικών μεταβιβάσεων”³⁷. Η κοινωνική πολιτική δεν πρέπει να “μπαίνει στα χωράφια” του οικονομικού παιχνιδιού, πρέπει να αφήνει τους ανθρώπους στην ανισότητά τους και οι ίδιοι από αυτή τη θέση να επιλέγουν τον τρόπο ένταξής τους στο οικονομικό παιχνίδι. Το μόνο δίκτυ ασφαλείας που πρέπει να έχουν σε αυτό το παιχνίδι είναι η εγγύηση μιας ελάχιστης βοήθειας, μιας βοήθειας που θα είναι μικρή και θα έρχεται για λίγο, μόνο όταν υπάρχει ανάγκη. Ο αγώνας για επιβίωση και επικράτηση αποτελεί το θεμέλιο της κοινωνικής ζωής, τη βασική δικλείδα ασφαλείας για τη διασφάλιση της ατομικής ελευθερίας και το σταθερό θεμέλιο στον αγώνα απέναντι στον ολοκληρωτισμό.

“Πρόκειται για μια ατομικοποίηση της κοινωνικής πολιτικής (...) Δεν διασφαλίζει, γενικά, στα άτομα μια κοινωνική κάλυψη των κινδύνων αλλά τους παραχωρεί ένα είδος οικονομικού χώρου εντός του οποίου μπορούν να αναλάβουν και να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους”³⁸, επισημαίνει ο Foucault. Έχοντας απελευθερωθεί από την ισότητά και τις συνέπειές της, ο νεοφιλελευθερισμός δεν στοχεύει στη βελτίωση όλων των υποκειμένων αλλά στην ισχυροποίηση των ικανότερων του ανταγωνισμού και παράλληλα, στην επιλεκτική εξολόθρευση των αδύναμων μερών του οικονομικού παιχνιδιού. Αυτός ο

³⁷ Αυτ., σ. 143

³⁸ Αυτ., σ. 144

στόχος είναι που, σύμφωνα με το νεοφιλελευθερισμό, καθιστά την κοινωνία καλύτερη, καθώς με αυτόν τον τρόπο, ενισχύονται όσοι/ες μπορούν πραγματικά να οδηγήσουν την κοινωνία στην πρόοδο έχοντας αφήσει πίσω τους τα πιο αδύναμα τμήματά της.

Η βιοπολιτική και το υποκείμενο

Όπως επισημάναμε και παραπάνω, ο Foucault μελετά το νεοφιλελευθερισμό ως μια τέχνη διακυβέρνησης, ως μια στρατηγική παραγωγής γνώσης και σχέσεων εξουσίας, ελέγχου και ρύθμισης της ζωής των ανθρώπων. Στις διαλέξεις του στο College de France (1978-1979), ο ίδιος αναφέρει ότι παρότι η πρόθεσή του εκείνη τη χρονιά ήταν να ασχοληθεί με τη βιοπολιτική, κατέληξε να μιλάει για το νεοφιλελευθερισμό. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Foucault, όμως, η βιοπολιτική παραμένει παρούσα. Μελετώντας το νεοφιλελευθερισμό, ουσιαστικά επιδιώκει να μελετήσει τους τρόπους με τους οποίους το νέο αυτό ρεύμα σκέψης επιχειρεί να εξορθολογίσει τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η διακυβερνησιακή τέχνη και πρακτική απέναντι στο φαινόμενο “πληθυσμός” και ό,τι αυτό περιλαμβάνει. Ο νεοφιλελευθερισμός επιχειρεί να δώσει μια απάντηση στο “πώς της εξουσίας”, στον τρόπο διακυβέρνησης των πληθυσμών. Με αυτήν την έννοια, απορρίπτει παρεμβάσεις στους οικονομικούς τομείς, π.χ. στη διαμόρφωση των τιμών, αλλά επιχειρεί να παρέμβει επί του πλαισίου, να διαμορφώσει τις συνθήκες μέσα στις οποίες θα λειτουργήσει η οικονομία. “Όσο η διακυβερνησιακή παρέμβαση οφείλει να είναι διακριτική στο επίπεδο των ίδιων των οικονομικών διαδικασιών, τόσο, αντίθετα, πρέπει να είναι σαρωτική, από τη στιγμή που αφορά το σύνολο των τεχνικών, επιστημονικών, νομικών, δημογραφικών, ας πούμε χονδρικά, κοινωνικών δεδομένων, που γίνονται τώρα όλο και περισσότερο το αντικείμενο της διακυβερνησιακής παρέμβασης”³⁹, σημειώνει ο Foucault. Ο νεοφιλελευθερισμός δρα επί του πολιτικού πλαισίου, διαμορφώνει τις συνθήκες της

³⁹ Αυτ., σ. 141

αγοράς, παρέχει τεχνικές και διδασκαλίες, τροποποιεί τα νομικά καθεστώτα. Όλη του η διακυβερνησιακή πρακτική αποτελείται από δράσεις επί του πληθυσμού. Με αυτήν την έννοια, ξεφεύγει από τα στενά όρια σκέψης που αφορούν την οικονομία και το κεφάλαιο και εισάγει “τις αρχές μιας πολιτικής της ανάπτυξης που δεν θα συναρτάται απλώς με το πρόβλημα της υλικής ανάπτυξης του φυσικού κεφαλαίου αφενός, και με τον αριθμό των εργατών αφετέρου, αλλά μιας πολιτικής της ανάπτυξης που θα είναι αυστηρά επικεντρωμένη σε ένα από τα πράγματα που η Δύση μπορεί να τροποποιήσει πολύ εύκολα, η τροποποίηση του επιπέδου και της μορφής επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο⁴⁰”.

Για το νεοφιλελευθερισμό, η διαχείριση του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι πολύ σημαντική, γι’ αυτό στο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο εντείνεται η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους γίνεται η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Εκπαίδευση, κουλτούρα, κατάρτιση οφείλουν να είναι ενσωματώσιμα στην οικονομία της αγοράς καθιστώντας τα άτομα επενδύσεις ή επενδυτές. Ο νεοφιλελευθερισμός, προκειμένου να εγκαθιδρύσει ένα πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης και έναν τύπο διακυβέρνησης που εδράζεται στον ανταγωνισμό, πρέπει να τροποποιήσει τη φυσιογνωμία του homo economicus όπως αυτή διαμορφώθηκε τον 18ο αιώνα. Η εν λόγω φυσιογνωμία διαμορφώθηκε σε ένα διανοητικό περιβάλλον όπου η φυσιοκρατική, φιλελεύθερη αντίληψη περί της φυσικής ροπής προς την ανταλλαγή μεταξύ ορθολογικών υποκειμένων με σκοπό τη βέλτιστη ικανοποίηση των αναγκών ήταν κυρίαρχη και πολιτικά ηγεμονική. Ο πυρήνας του homo economicus αντανακλούσε το αίτημα και την προτροπή να αφεθούν τα υποκείμενα να δράσουν ανεπηρέαστα στο έδαφος της αγοράς. Αντίθετα, για τον νεοφιλελευθερισμό, ο εν λόγω πυρήνας τροποποιείται βαθιά και επικεντρώνεται στην οργάνωση της ατομικής στρατηγικής και συμπεριφοράς στο πρότυπο της επιχείρησης: αυτοδιεύθυνση στη βάση υπολογισμών κόστους-επένδυσης-οφέλους. Μια τέτοια προσέγγιση διαμορφώνει υποκείμενα που

⁴⁰ Αυτ., σ. 217

μπορούν να διακυβερνηθούν από τις γενικές αρχές του ανταγωνισμού. Ωστόσο, “η θεώρηση του υποκειμένου ως homo economicus δεν συνεπάγεται μια ανθρωπολογική αφομοίωση κάθε συμπεριφοράς, όποιας κι αν είναι, από μια οικονομική συμπεριφορά. Σημαίνει απλώς ότι το κλειδί κατανοησιμότητας που θα έχουμε για τη συμπεριφορά ενός καινούργιου ατόμου είναι αυτό”⁴¹, τονίζει ο Foucault.

Σε αυτό το πλαίσιο, μια άλλη πτυχή της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής για το υποκείμενο και την κοινωνία είναι η ευελιξία και η ανασφάλεια ως συστατικά στοιχεία της ζωής. Στις διαρκείς επαναστατικές αλλαγές στις μεθόδους και τις δομές της παραγωγής, στις ολοένα και ταχύτερες αλλαγές στα πρότυπα κατανάλωσης και στις διαταραχές που προκαλεί στην επιχειρηματική λειτουργία ο ολοένα και πιο ανοικτός ανταγωνισμός πρέπει να αντιστοιχηθεί μια νοοτροπία διαρκούς προσαρμογής της καθημερινής ζωής. Το υποκείμενο που αυτοκατανοείται ως κάτοχος ατομικού, ανθρώπινου κεφαλαίου – όπου όλες οι ποιότητες και οι δυνατότητές του μετριοούνται, αποτιμώνται και γίνονται αντικείμενο συνδιαλλαγής – ενσωματώνει αναπόδραστα την έννοια του “ρίσκου”, την έννοια της συνεχούς μετακίνησης και αλλαγής δραστηριότητας, την επένδυση σε προσοδοφόρους τομείς, την ευελιξία κοκ. Ο νεοφιλελευθερισμός παράγει υποκείμενα εγγενώς αποσυνδεδεμένα από κάθε άλλη δέσμευση πλην της μεγιστοποίησης της απόδοσης του ανθρώπινου κεφαλαίου και διαρρηγνύει σχέσεις, δηλαδή τις αναπλαισιώνει με όρους οικονομικής συνδιαλλαγής και ανταγωνισμού αλλοιώνοντας βαθιά τις υπόλοιπες ποιότητες που τις χαρακτηρίζουν.

Το κράτος και η κοινωνία των πολιτών

⁴¹ Αυτ., σ. 233

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, στόχος της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης είναι να διαχυθούν σε όλες τις πτυχές της ζωής οι λογικές της αγοράς και του ανταγωνισμού, να συγκροτηθούν κοινωνίες που έχουν ως πρότυπο το επιχειρηματικό μοντέλο. Ωστόσο, αυτό δεν συνεπάγεται ότι η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση έχει ως αντικείμενο την οικονομία. “Η οικονομική επιστήμη δεν μπορεί να είναι μια επιστήμη διακυβέρνησης και η διακυβέρνηση δεν μπορεί να έχει ως αρχή, νόμο, κανόνα συμπεριφοράς ή εγγενή ορθολογικότητα, την οικονομία. Σε σχέση με την τέχνη διακυβέρνησης η οικονομία είναι μια παράπλευρη επιστήμη. Πρέπει να κυβερνάμε με την οικονομία, πρέπει να κυβερνάμε δίπλα στους οικονομολόγους, πρέπει να κυβερνάμε ακούγοντας τους οικονομολόγους αλλά δεν πρέπει και δεν τίθεται ζήτημα, δεν είναι δυνατόν η οικονομία να είναι η ίδια η διακυβερνησιακή λογική”⁴², τονίζει ο Foucault.

Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση, λοιπόν, πρέπει να συγκροτήσει το αντικείμενό της. Έχοντας ως στρατηγική φιλοδοξία η λογική του ανταγωνισμού να διατρέχει όλες τις κοινωνικές πτυχές, να αποτελεί συγκροτητικό και ρυθμιστικό στοιχείο της κοινωνίας, η νεοφιλελεύθερη τέχνη διακυβέρνησης πρέπει να δημιουργήσει, να κατασκευάσει ένα χώρο, μια πραγματικότητα επί της οποίας θα ασκηθούν οι νέες τεχνολογίες εξουσίας. Αυτός ο χώρος είναι, σύμφωνα με τον Foucault, η κοινωνία των πολιτών. Η κοινωνία των πολιτών αποτελεί, λοιπόν, το κατασκευαστικό αποτέλεσμα και συνεπώς το πραγματικό πεδίο εφαρμογής της νεοφιλελεύθερης αλλά και φιλελεύθερης τέχνης διακυβέρνησης. “Η κοινωνία των πολιτών είναι όπως η τρέλα, όπως η σεξουαλικότητα”⁴³, σημειώνει ο Foucault θέλοντας να υπογραμμίσει ότι αποτελεί και αυτή μια κατασκευή. Αποτελεί, φυσικά, μέρος της πραγματικότητας όπως και η τρέλα αλλά δεν είναι κάποιο φυσικό δεδομένο.

⁴² Αυτ., σ. 263

⁴³ Αυτ., σ. 271

Για τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική, τόσο η κοινωνία των πολιτών όσο και το κράτος οφείλουν να διέπονται από τις ίδιες αρχές οργάνωσης και λειτουργίας, οι οποίες δεν είναι άλλες από τις αρχές που απορρέουν από τη λογική του ανταγωνισμού. Για παράδειγμα, οι αρχές οργάνωσης και λειτουργίας μιας εταιρείας, ενός σχολείου, μιας δημόσιας υπηρεσίας ή ακόμα και μιας διαπροσωπικής σχέσης πρέπει να είναι παρόμοιες και να πηγάζουν από τη λογική του ανταγωνισμού. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η στρατηγική φιλοδοξία της νεοφιλελεύθερης σκέψης, στο απώτατο όριό της, είναι μια κοινωνία όπου τα όρια μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών είναι δευτερεύουσας σημασίας και δυσδιάκριτα.

Όσον αφορά τη σχέση αγοράς-κράτους, οικονομίας-κράτους, η νεοφιλελεύθερη σκέψη προχωράει σε μια ακόμη τομή σε σχέση με τον φιλελευθερισμό. Την περίοδο της ανάδυσης του νεοφιλελευθερισμού, τα ερωτήματα που οργάνωναν την πολιτική και κοινωνική αντιπαράθεση αφορούσαν το είδος της οικονομικής δραστηριότητας που αρμόζει στο κράτος, το βαθμό εξωτερικής/κρατικής παρέμβασης στην οικονομική δραστηριότητα, τη λιγότερη διακυβέρνηση κοκ. Στον αντίποδα αυτής της σκέψης, ο νεοφιλελευθερισμός επιχειρεί να μεταθέσει την πολιτική στρατηγική και σκέψη σε μια εντελώς νέα βάση. Το στρατηγικά σημαντικό πολιτικό ερώτημα δεν είναι η διευθέτηση της 'εξωτερικής' σχέσης μεταξύ της οικονομίας της αγοράς και του κράτους αλλά το κατά πόσο η οικονομία της αγοράς, ως τύπος ανταγωνισμού, μπορεί να προσφέρει τις οργανωσιακές αρχές, τις θεσμικές μορφές και τα μοντέλα λειτουργίας για τη συγκρότηση του ίδιου του κράτους⁴⁴.

Το ερώτημα που θέτει ο νεοφιλελευθερισμός είναι ένα ερώτημα ρηξικέλευθο για την πολιτική σκέψη της εποχής. Ο νεοφιλελευθερισμός αναζητά το ρόλο του κράτους στη διευκόλυνση και την επέκταση της λογικής της αγοράς, του ανταγωνισμού, αλλά και τον μετασχηματισμό του κράτους με την

⁴⁴ Ιδίως στη γερμανική εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού.

εσωτερίκευση της λογικής του ανταγωνισμού στο εσωτερικό του. Για τους νεοφιλελεύθερους, το κράτος πρέπει να λειτουργήσει ως ο θεσμικός πολλαπλασιαστής των πεδίων εφαρμογής της λογικής της αγοράς στην κοινωνία, πρέπει να παρεμβαίνει έτσι ώστε όλες οι λειτουργίες της κοινωνίας να οργανώνονται κατά τρόπο που θα διασφαλίζεται η λογική του ανταγωνισμού και η ατομική ελευθερία. Το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει για να διασφαλίζει την ύπαρξη των προϋποθέσεων για την εύρυθμη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και την απρόσκοπτη λειτουργία του ανταγωνισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν επιδιώκει λιγότερη διακυβέρνηση αλλά μια διακυβέρνηση που επεκτείνει τη λογική της αγοράς και του ανταγωνισμού. Ταυτόχρονα, προωθεί μια μετασχηματιστική στρατηγική ώστε το ίδιο το κράτος να οργανωθεί στη βάση της οικονομίας της αγοράς, ώστε να ενσωματώσει τη λογική του ανταγωνισμού στις λειτουργίες του και με αυτό τον τρόπο να πάψει να αποτελεί κίνδυνο για την ατομική ελευθερία.

“Κοντολογίς, για το Κράτος, όπως και για τα άτομα, η οικονομία πρέπει να είναι ένα παιχνίδι: ένα σύνολο συντεταγμένων δραστηριοτήτων (...), στις οποίες, όμως, οι κανόνες δεν είναι αποφάσεις που λαμβάνονται από κάποιον για τους άλλους. Είναι ένα σύνολο κανόνων που καθορίζει με ποιον τρόπο πρέπει ο καθένας να παίζει ένα παιχνίδι, την έκβαση του οποίου, τελικά, κανείς δεν γνωρίζει”⁴⁵, τονίζει ο Foucault. Ο ρόλος του κράτους στη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση πρέπει να κατανοηθεί όπως τον αναλύσαμε παραπάνω, στη μελέτη των σχέσεων εξουσίας. Το νεοφιλελεύθερο κράτος κωδικοποιεί μια σειρά σχέσεων εξουσίας, μια σειρά από παραγόμενες γνώσεις, ένα δίκτυο μικροεξουσιών και γνώσεων που διαχέεται σε όλο το κοινωνικό σώμα και εξυπηρετεί, συναρθρώνεται γύρω από τη λογική του ανταγωνισμού. Δηλαδή, η λειτουργία του κράτους στη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση είναι πολύ σημαντική αλλά δεν είναι η μοναδική που υποβαστάζει τις συνθήκες λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς.

⁴⁵

Αυτ., σ. 165

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι οι νεοφιλελεύθεροι, παρότι δεν επαφίενται μόνο στη λειτουργία του κράτους, διόλου δεν υποτιμούν και δεν μειώνουν τη σπουδαιότητα του. Αντιθέτως, η κρατική λειτουργία αποκτά μια θεμελιώδη σημασία, σημασία που κατανοείται, ωστόσο, με εντελώς διαφορετικό τρόπο σε σχέση με την πολιτική σκέψη της εποχής. Έχοντας το ρόλο της διασφάλισης της εύρυθμης και απρόσκοπτης λειτουργίας της αγοράς αλλά και της παρέμβασης επί των δυσλειτουργιών που εμφανίζονται, το κράτος έχει κομβικό ρόλο εντός της οικονομίας της αγοράς. Το κράτος λειτουργεί υπό την επιτήρηση της αγοράς και επιστρατεύεται για να επιλύσει όσες 'παρενέργειες' εμφανίζονται. Για τους νεοφιλελεύθερους, η κρατική παρεμβατικότητα – όσο φυσικά περιορίζεται στο ρόλο για τον οποίο είναι χρήσιμη στην αγορά- είναι απαραίτητη για μια οικονομία της αγοράς, η οποία έχει στο επίκεντρό της τον ανταγωνισμό. Το κράτος αποτελεί έναν καίριο τόπο θεσμικού μετασχηματισμού για την εγκαθίδρυση της νεοφιλελεύθερης λογικής.

“Η διακυβέρνηση πρέπει να συνοδεύσει απ' άκρου εις άκρον μια οικονομία της αγοράς. Η οικονομία της αγοράς δεν αφαιρεί τίποτα από τη διακυβέρνηση. Τουναντίον, υποδεικνύει, συνιστά τη γενική κατεύθυνση στην οποία πρέπει να τοποθετηθεί ο γνώμονας που θα χαράζει όλες τις διακυβερνησιακές δράσεις. Πρέπει να κυβερνάμε για την αγορά, και όχι εξαιτίας της αγοράς”⁴⁶, σημειώνει χαρακτηριστικά ο Foucault. Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, λοιπόν, αναπλαισιώνει το κράτος ως συστατικό στοιχείο της στρατηγικής της τόσο ως πεδίο μετασχηματισμού όσο και ως θεσμικό βραχίονα για τη διπλή διάχυσή της στο κοινωνικό σώμα: από τη μια την επέκταση της τυπικής ορθολογικότητας της αγοράς που οφείλει να διέπει το σύνολο των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών συμπεριφορών και πρακτικών, και από την άλλη την επέκταση συγκεκριμένων

⁴⁶ Αυτ., σ. 128

μηχανισμών και ρυθμίσεων που εγκαθιδρύουν τη λογική του ανταγωνισμού στην επιτέλεση κοινωνικών λειτουργιών και τη συγκρότηση θεσμών. Η πολιτική ορθολογικότητα του κράτους γίνεται οικονομική με τριπλό τρόπο: η οικονομία της αγοράς είναι ταυτόχρονα μοντέλο, αντικείμενο και στόχος. Οι οικονομικές αρχές οργανώνουν τις κρατικές λειτουργίες, η οικονομία αποτελεί το πρωταρχικό αντικείμενο ενδιαφέροντος του κράτους και των πολιτικών του και κοινωνικοί τόποι, κοινωνικοί χώροι αναδιοργανώνονται ώστε να διέπονται από τις αρχές της αγοράς, οι οποίες πρέπει να διαχυθούν παντού. Για το νεοφιλελευθερισμό, αυτοί πρέπει να αποτελούν τους βασικούς στόχους του κράτους⁴⁷.

Είναι σαφές ότι η νεοφιλελεύθερη θεώρηση για το κράτος διαφοροποιείται σημαντικά από άλλες παραδοσιακές θεωρήσεις. Για τους νεοφιλελεύθερους, το κράτος δεν πρέπει να αντισταθμίζει και να ισορροπεί τις εντάσεις που δημιουργεί η λειτουργία της αγοράς σε πτυχές της κοινωνικής δραστηριότητας. Επίσης, το κράτος δεν αποτελεί ένα πεδίο όπου συμπυκνώνονται, συντίθενται, υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου, οι διαφορετικές κοινωνικές ανάγκες, ως αποτέλεσμα της ταξικής πάλης, του ταξικού συσχετισμού. Στο νεοφιλελευθερισμό, το κράτος πρέπει να αναδύεται και να οργανώνεται, σε επίπεδο λειτουργιών και νοοτροπιών, με βάση την στενά εννοούμενη ποσοτικοποιημένη και μετρήσιμη αποτελεσματικότητα των αγορών και με τις παρεμβάσεις του να επεκτείνει και να εμπεδώνει τη λογική της αγοράς και του ανταγωνισμού σε όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας, από τη μητρότητα και τη συντροφικότητα, μέχρι την εκπαίδευση την εγκληματικότητα. Με άλλα λόγια, ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά ένα καθεστώς αλήθειας, την καταστατική αρχή της πραγματικότητας και δεν πρέπει να υπάρχει τίποτα που να λειτουργεί ή να διεξάγεται πέραν της εμβέλειας της λογικής του ανταγωνισμού. Κατά συνέπεια, το κράτος δεν πρέπει να λειτουργεί στο πλαίσιο κοινωνικών σφαιρών που διέπονται από πολλαπλά και διαφορετικά κριτήρια

⁴⁷

Wendy Brown, *Undoing the Demos*, ό.π., σ. 62

και αξίες, αλλά πρέπει να εκλαμβάνεται ως θεσμική έκφραση της λογικής του ανταγωνισμού, δηλαδή της λογικής αρχής της πραγματικότητας, την οποία με τη σειρά του πρέπει να επιβάλλει με κάθε μέσο.

Ο νεοφιλελευθερισμός ως αλήθεια

Η πεποίθηση του Foucault ότι ο νεοφιλελευθερισμός αξιώνει, κατασκευάζει ένα καθεστώς αλήθειας σε συνδυασμό με την εκ νέου νοηματοδότηση του κράτους ως έκφραση αυτού του καθεστώτος αλήθειας, παραπέμπει στις αναλύσεις του και για άλλα θεσμικά συστήματα, όπως τα ψυχιατρεία και οι φυλακές. Στις σχετικές μελέτες του, ο Foucault εντοπίζει ένα παρόμοιο μοτίβο. Για παράδειγμα, τα ψυχιατρεία είναι θεσμικοί τόποι όπου παράγεται μια κανονικοποίηση. Αυτή η κανονικοποίηση έχει ως αποτέλεσμα διαφορετικές στάσεις και πρακτικές να διαχωρίζονται από το “κανονικό” -συγκροτώντας παράλληλα, την ίδια στιγμή την έννοια του “κανονικού”- και να εκπίπτουν στο καθεστώς των παρεκκλίσεων, των αποκλίσεων, στο καθεστώς του παθολογικού. Σχέσεις εξουσίας και μηχανισμοί γνώσης συναρθρώνονται και ορίζουν την “κανονική” και την παθολογική συμπεριφορά. Το “κανονικό” και το παθολογικό δεν υπάρχουν κάπου εκεί έξω αλλά αποτελούν κατασκευές, είναι τα αποτελέσματα των μηχανισμών εξουσίας και της παραγόμενης γνώσης. Και οι θεσμοί οργανώνονται βάσει αυτής της τυποποίησης, παράγοντας σχετικές τεχνικές εξουσίας.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο νεοφιλελευθερισμός ως τέχνη διακυβέρνησης συνιστά μια γενικευμένη εκδοχή της λογικής που ο Foucault είχε εντοπίσει σε επιμέρους θεσμίσεις και συστήματα σε προηγούμενες μελέτες του. Η φιλοδοξία του νεοφιλελευθερισμού είναι να αναγορεύσει έναν

επιμέρους “τρόπο” οργάνωσης ορισμένων λειτουργιών, μια κατασκευασμένη οικονομική αρχή, την αρχή του ανταγωνισμού σε αλήθεια και καθολική αρχή της πραγματικότητας, οδηγώντας παράλληλα όλους τους υπόλοιπους τρόπους οργάνωσης, όλες τις υπόλοιπες αρχές κοινωνικής οργάνωσης στο περιθώριο. Υπό αυτήν την οπτική, ο νεοφιλελευθερισμός προχωρά σε έναν ισχυρό διαχωρισμό κανονικού/παθολογικού. Ό,τι δεν οργανώνεται σύμφωνα με την αρχή του ανταγωνισμού, όποια κοινωνική δραστηριότητα δεν υπηρετεί αυτή τη λογική, δεν είναι “κανονική” και χρήζει ελέγχου, διόρθωσης και ρύθμισης. Το “κανονικό” και το παθολογικό δεν αφορά πια μια επιμέρους συμπεριφορά ή μια επιμέρους θέσμιση, δεν αφορά την τρέλα ή τη σεξουαλικότητα, αλλά από τη στιγμή που ο νεοφιλελευθερισμός παρουσιάζεται ως μια γενική στρατηγική για την οργάνωση του συνόλου της κοινωνίας, αφορά ολόκληρη την κοινωνία. Εδώ βρίσκεται η αλήθεια του νεοφιλελευθερισμού αλλά και η αποστολή του νεοφιλελεύθερου κράτους και των νεοφιλελεύθερων ρυθμίσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζεται η αλήθεια, το “πώς” της εξουσίας στο νεοφιλελευθερισμό πρέπει να κατανοηθεί με φουκωικούς όρους. Όπως αναφέραμε και παραπάνω σε σχέση με το ρόλο του νεοφιλελεύθερου κράτους, τα δίκτυα γνώσης/εξουσίας που διαμορφώνουν το νεοφιλελεύθερο πλαίσιο δεν είναι το αποτέλεσμα ενός συστήματος διαμεσολάβησης και καθυπόταξης που διέπεται από την κυρίαρχη λογική, εν προκειμένω τη λογική του ανταγωνισμού. Δεν είναι το κράτος αυτός ο μηχανισμός που έχει τον κυρίαρχο ρόλο εμπέδωσης και επιβολής της οικονομίας της αγοράς και η νεοφιλελεύθερη σκέψη παρότι έχει στον πυρήνα της τις λογικές της αγοράς και του ανταγωνισμού δεν αντιλαμβάνεται το “πώς της εξουσίας” με οικονομικούς όρους. Ο νεοφιλελευθερισμός, ως τέχνη διακυβέρνησης, αφορά πολυάριθμους, πολύπλοκους, πολυεπίπεδους και πολυδαίδαλους μηχανισμούς γνώσης/εξουσίας. Οι μηχανισμοί αυτοί διαπερνούν και διαχέονται στο σύνολο των κοινωνικών πτυχών και δεν αφορούν μόνο την κρατική λειτουργία. Σε αυτήν την κίνηση, δεν υπάρχουν στεγανά, δεν υπάρχουν διακριτοί τόποι, αλλά ροές και συνδεσμολογίες που βρίσκονται

σε μια διαρκή, δυναμική κατάσταση αναδιάταξης και τροποποίησης. Συνεπώς, η νεοφιλελεύθερη στρατηγική, όπως αφομοιώνεται και από το νεοφιλελεύθερο κράτος, αποτελείται από ένα σύμπλεγμα καναλιών γνώσης/εξουσίας, των οποίων η κωδικοποίηση συναρθρώνεται γύρω από τη λογική του κέρδους, της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού. Δηλαδή, η νεοφιλελεύθερη στρατηγική συνίσταται σε μια πολυδαίδαλη συνδεσμολογία τεχνικών, μηχανισμών, ροών που διασυνδέονται και διαχέονται στο εσωτερικό των κοινωνικών λειτουργιών και πρακτικών, έχοντας ως σκοπό τη νεοφιλελεύθερη τροποποίηση των σχέσεων εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, από τις μικροεξουσίες μέχρι τη βιοπολιτική.

Κεφάλαιο 4: Σύγχρονη πολιτική

Η συζήτηση επί του πολιτικού

Στις παραπάνω ενότητες αναλύσαμε τον τρόπο με τον οποίο ο Foucault πραγματεύεται τις σχέσεις εξουσίας και τον νεοφιλελευθερισμό. Διερευνήσαμε τον ρόλο των σχέσεων εξουσίας στη σφαίρα της πολιτικής καθώς και τη νέα πραγματικότητα που συγκροτεί ο νεοφιλελευθερισμός ως τέχνη διακυβέρνησης. Οι μεν σχέσεις εξουσίας αποτελούν ένα εργαλείο, την οπτική γωνία προκειμένου να αποκρυπτογραφηθεί η πολιτική, ο δε νεοφιλελευθερισμός τροποποιεί, συναρθρώνει, κωδικοποιεί τις σχέσεις εξουσίας προκειμένου να οριοθετήσει το πεδίο της ανθρώπινης δράσης σύμφωνα με τις δικές του αρχές. Με τα λόγια του Foucault, “ο ίδιος ο όρος εξουσία δεν κάνει τίποτε άλλο από το να προσδιορίζει μια επικράτεια σχέσεων εξ ολοκλήρου προς ανάλυση, ενώ αυτό που πρότεινα να ονομαστεί κυβερνητικότητα, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο κατευθύνεται η συμπεριφορά των ανθρώπων, δεν είναι τίποτε άλλο από μια πρόταση αποκωδικοποιητικής μεθόδου για τις εν λόγω σχέσεις εξουσίας”⁴⁸.

Χρησιμοποιώντας, λοιπόν, τα παραπάνω φουκωικά θεωρητικά εργαλεία, θα επιχειρήσουμε να

⁴⁸ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 174

διερευνήσουμε στοιχεία της σύγχρονης πολιτικής, της πολιτικής που ξεδιπλώνεται μέσα από τους μηχανισμούς γνώσης/εξουσίας, της πολιτικής που αφορά τόσο τις μικροεξουσίες όσο και τη βιοπολιτική, της πολιτικής με τον τρόπο που την αντιλαμβάνεται ο Foucault. “Τι είναι η πολιτική, τελικά, αν όχι το παιχνίδι αυτών των διαφόρων τεχνών διακυβέρνησης με τους διαφορετικούς δείκτες, και ταυτόχρονα η συζήτηση που οι διάφορες τέχνες διακυβέρνησης προκαλούν; Εδώ, μου φαίνεται, γεννιέται η πολιτική”⁴⁹, σημειώνει ο Foucault επιχειρώντας να τοποθετήσει στην καρδιά της συζήτησης επί του πολιτικού την πρακτική, τη διακυβερνησιακή πρακτική, απορρίπτοντας τη θεωρητική συζήτηση για τα οικουμενικά, τις έννοιες του κράτους, του λαού, της κοινωνίας, του κυρίαρχου και του υπηκόου. Παρακάτω διερευνούμε πτυχές της σύγχρονης διακυβερνησιακής πρακτικής, ξεκινώντας από έναν θεμελιώδη ισχυρισμό που χρησιμοποιούν οι υποστηρικτές/ριες του νεοφιλελευθερισμού, έναν ισχυρισμό που διαμορφώνει το πλαίσιο λήψης των αποφάσεων.

TINA (There is no alternative)

Βάσει όσων έχουμε ισχυριστεί παραπάνω, ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί ένα φιλόδοξο σχέδιο ριζικής τροποποίησης των υφιστάμενων κωδικοποιήσεων των σχέσεων εξουσίας. Ο νεοφιλελεύθερος τρόπος διακυβέρνησης επιχειρεί μια εκ βαθέων τροποποίηση και εκ νέου κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας με στόχο την επικράτηση της λογικής του ανταγωνισμού σε όλες τις κοινωνικές πτυχές. Η ανάλυση, η ποσοτικοποίηση, η μέτρηση των δεδομένων και ο στόχος της επικράτησης επί των ανταγωνιστών διαμορφώνει το πλαίσιο για τη λήψη των αποφάσεων σε κάθε κοινωνικό επίπεδο. Η δυναμική του ανταγωνισμού προϋπολογίζει ότι όλες οι ενέργειες από τους υπόλοιπους 'παίκτες' επιδιώκουν ή οφείλουν να επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό: την επικράτηση επί των αντιπάλων.

⁴⁹ Αυτ., σ. 288

Σε αυτό το πλαίσιο, διαμορφώνεται ένα καθεστώς κοινωνικής συνύπαρξης που αποκλείει εξ ορισμού την έννοια της δημοκρατικής συναπόφασης. Σε ένα πλαίσιο γενικευμένου ανταγωνισμού είναι σαφές ότι οι ποιότητες της δημοκρατικής διαδικασίας δεν έχουν θέση, καθώς δεν προϋπολογίζεται η ύπαρξη του κοινωνικού χώρου όπου θα μπορούσαν να ανακύψουν, ενός χώρου που δεν ορίζεται από τη λογική της αγοράς και του ανταγωνισμού, αλλά από το αίσθημα της συνύπαρξης και κοινής μοίρας. Η δημοκρατική λειτουργία αντλεί το νόημά της από την ανάγκη σύνθεσης διαφορετικών οπτικών στο πλαίσιο μιας συλλογικής ζωής, γι' αυτό και η από κοινού διαμόρφωση των αποφάσεων είναι ανοικτή σε διαφορετικές ιεραρχήσεις προτεραιοτήτων και αξιών και στη συλλογική διευθέτηση της βαρύτητάς τους.

Σε ένα νεοφιλελεύθερο πλαίσιο άσκησης εξουσίας, τα ερωτήματα και τα ζητήματα προς επίλυση στα οποία η δημοκρατική διαδικασία θα μπορούσε να αποτελεί μια εναλλακτική επιλογή δεν έχουν το χώρο για να τεθούν. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι η νεοφιλελεύθερη στρατηγική συνιστά μια ρήξη με το νεωτερικό παρελθόν ακριβώς επειδή φιλοδοξεί να κωδικοποιήσει τις σχέσεις εξουσίας κατά τρόπο που να εξαφανίζει το δημοκρατικό αίτημα ή την ύπαρξη εναλλακτικής (TINA). Οι δημοκρατικές διαδικασίες, οι πρακτικές που δεν έχουν ως επίκεντρο τον ανταγωνισμό, η αναζήτηση εναλλακτικών ακόμα και οι διαπροσωπικές σχέσεις που οργανώνονται εκτός της λογικής του ανταγωνισμού καθίστανται άσχετες και αδιάφορες ως και επικίνδυνες.

Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι σε ένα πλαίσιο που δεν κυριαρχείται από τον ανταγωνισμό, η δημοκρατική αξίωση είναι η μόνη ή η πιο συνηθισμένη επιλογή για τη λήψη των αποφάσεων. Συνήθως, την πιο συνηθισμένη επιλογή αποτελούσαν τα συστήματα αποφάσεων που βασίζονται στην

απόσπαση και συγκέντρωση αποφάσεων σε λίγα χέρια. Ωστόσο, παρότι οι πρακτικές μπορεί να ήταν τέτοιου είδους, οι λόγοι πάντα συμπεριελάμβαναν τη δημοκρατία ως τον επιθυμητό στόχο, ενώ στις κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες υπήρχε πάντα το περιθώριο μετατόπισης και τροποποίησης πρακτικών και θεσμίσεων προς μια δημοκρατική κατεύθυνση. Εν ολίγοις, η δημοκρατία αποτελούσε ένα διακύβευμα, ενώ η μορφή της συμμετοχής των πολιτών στις αποφάσεις συνιστούσε αντικείμενο αντιπαράθεσης και σύγκρουσης, η έκβαση των οποίων καθόριζε την έκταση και το βάθος αυτής της συμμετοχής.

Σήμερα, στο αναδυόμενο νεοφιλελεύθερο οργανωσιακό και θεσμικό πλαίσιο, δεν υπάρχει εναλλακτική, δεν υπάρχει άλλη μέθοδος και δεν πρέπει να υπάρχει αντιπαράθεση και σύγκρουση για τη μεθοδολογία λήψης των πολιτικών αποφάσεων. Ακόμα και σημαντικές δημοκρατικές διαδικασίες, - όπως οι εκλογές, τα δημοψηφίσματα, οι στιγμές έκφρασης της βούλησης ενός λαού- όταν δεν συμβαδίζουν με τις νεοφιλελεύθερες επιδιώξεις, χρήζουν διόρθωσης. Αυτό το περιβάλλον ασφυξίας προωθείται σήμερα, όπως θα δούμε παρακάτω, σε πολλαπλά επίπεδα.

Υπερεθνικές αρχιτεκτονικές σε ένα νεοφιλελεύθερο περιβάλλον

Η αρχιτεκτονική της ευρωζώνης ή οι συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου (CETA, NAFTA, TTIP) που προωθούνται σε διάφορες μορφές τροποποιούν την υπερεθνική και διεθνή συνδεσμολογία σχέσεων εξουσίας, αναδιατάσσοντας τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, τις οποίες εντάσσουν σε ένα πλαίσιο οικονομικού ανταγωνισμού. Δεν αναφερόμαστε σε αυτό που προϋπήρχε ούτως ή άλλως, δηλαδή στη γεωπολιτική και οικονομική διάσταση του ανταγωνισμού μεταξύ χωρών και περιοχών του πλανήτη. Αναφερόμαστε σε τροποποιήσεις που έχουν να κάνουν με τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, και τις

παραμέτρους που τις καθορίζουν σε ένα διεθνές περιβάλλον, όπου η οικονομική λογική εταιρικών μεγα-υποκειμένων (ομίλων επιχειρήσεων, πολυεθνικών, διαχειριστών κεφαλαίων κοκ) αποκτά πρωτοκαθεδρία, αναγορεύεται δηλαδή, κατά Foucault, σε καθεστώς αλήθειας.

Συγκεκριμένα, η δομή της ευρωζώνης αφαιρεί από τους δημοκρατικούς θεσμούς τη δυνατότητα απόφασης για κρίσιμα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, ενώ μια σειρά ρυθμίσεων (ρευστότητα, λειτουργία τραπεζών κοκ) οργανώνει αυτές τις αποφάσεις έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στην οικονομική ορθολογικότητα του νεοφιλελευθερισμού και την απαίτηση για ανταγωνιστικότητα⁵⁰. Ενδεικτικό της θεσμικής καινοτομίας της ευρωζώνης είναι το γεγονός ότι ένα άτυπο όργανο, το Eurogroup, χωρίς διαφάνεια και λογοδοσία αποφασίζει για τα κρίσιμότερα πολιτικά ζητήματα⁵¹. Σαφώς, για τη νεοφιλελεύθερη λογική, ο ρόλος και η λειτουργία του Eurogroup υπακούει στην ορθολογικότητα. Το Eurogroup απλώς εναρμονίζει τη λειτουργία των ευρωπαϊκών οικονομιών με βάση τους κανόνες και τη λογική της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού, δηλαδή με βάση το νέο καθεστώς αλήθειας.

Αυτό το καθεστώς αλήθειας δημιουργείται και συγκροτείται μέσα από τους σχετικά παραγόμενους μηχανισμούς γνώσης/εξουσίας, τροchioδρομώντας την πορεία ολόκληρων κοινωνιών σε συγκεκριμένα πρότυπα λήψης αποφάσεων⁵². Η δημοσιονομική πολιτική, η περιβαλλοντική νομοθεσία και άλλες πτυχές της κρατικής πολιτικής οργανώνονται στη μικροκλίμακα της διεκπεραίωσης κατά τρόπο που υπαγορεύεται από διαγράμματα, μεθοδολογίες, κριτήρια και υπολογισμούς που αναγκαστικά προσομοιώνουν τις εκτιμήσεις αποδόσεων, τις αξιολογήσεις κινδύνων, τους επενδυτικούς

⁵⁰ Wolfgang Streeck, *Buying Time*, Verso, London 2014, σ. 103-110, 112-116

⁵¹ Αυτ., σ. 174-177

⁵² Peter Mair, *Ruling the Void*, 2013, Verso, σ. 115-137

υπολογισμούς και τις επιχειρηματικές στοχεύσεις των ανταγωνιστικών υποκειμένων της αγοράς⁵³.

Όσον αφορά τις συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου, πρόκειται για συμφωνίες που συζητούνται και αποφασίζονται εν κρυπτώ, καταστρατηγώντας τη διαφάνεια και τη λογοδοσία που χαρακτηρίζουν κάθε δημοκρατική λειτουργία. Βασικό τους χαρακτηριστικό αποτελεί η διασφάλιση των συμφερόντων των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών έναντι ολόκληρων κρατών και κοινωνιών. Δηλαδή, τα υποκείμενα της αγοράς αποκτούν την πρωτοκαθεδρία, μειώνοντας την κυριαρχία των κρατών και συρρικνώνοντας την προστασία των πολιτών απέναντι σε ενδεχόμενες παραβιάσεις της εκάστοτε εθνικής ή διεθνούς νομοθεσίας. Για τη νεοφιλελεύθερη λογική, αυτή η εξέλιξη είναι μια αυτονόητη εξέλιξη από τη στιγμή που η ελεύθερη αγορά και ο ανταγωνισμός είναι ο κύριος στόχος της νέας διακυβερνησιακής τέχνης.

Συνεπώς, διαμορφώνεται ένα θεσμικό πλαίσιο διεθνών σχέσεων όπου οι αγορές, οι πολυεθνικές εταιρείες και οι επενδυτικές τους αναλύσεις και εκτιμήσεις είναι αυτές που διαμορφώνουν το πλαίσιο και τον τρόπο λήψης αποφάσεων έχοντας ως αναφορά ολόκληρες κοινωνίες ή και υπερεθνικές περιοχές, όπως στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ευρωζώνης. Με αυτήν την έννοια, η αξίωση συμπερίληψης άλλων κριτηρίων, κριτηρίων που δεν έχουν να κάνουν με τους στόχους των πολυεθνικών εταιρειών αλλά βασίζονται στις ανάγκες των πολιτών, στο σεβασμό του περιβάλλοντος και των επόμενων γενεών αποτελούν, σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη ρητορική, αν μη τι άλλο παράλογες απαιτήσεις. Το καθεστώς αλήθειας της νεοφιλελεύθερης τέχνης διακυβέρνησης απαξιώνει ως μη ορθολογική οποιαδήποτε αξίωση υποστηρίζει ότι οι αποφάσεις δεν πρέπει να λαμβάνονται με μοναδικά κριτήρια την οικονομία, την ελεύθερη αγορά, τον ανταγωνισμό και την επιχειρηματική κουλτούρα. Τα αιτήματα αλλά και οι κινητοποιήσεις που αφορούν την ανάγκη συμπερίληψης και άλλων κριτηρίων στη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, κριτηρίων και αξιών με

⁵³ Dardot & Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, ό.π., σ. 208-213

πλουραλιστικό και ανοικτό χαρακτήρα λαμβάνουν, κατά τη νεοφιλελεύθερη ρητορική, τον χαρακτήρα της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Οι ομάδες πολιτών, οι οποίες δεν δέχονται την ορθολογικότητα των αγορών, αποτελούν κοινωνικό κίνδυνο. Το “καλό” της κοινωνίας, της νεοφιλελεύθερης κοινωνίας-επιχείρησης, διασφαλίζεται μόνο όταν οι αποφάσεις για την πορεία της είναι προστατευμένες από την επιρροή όσων δεν διαπνέονται ολοκληρωτικά από την επιχειρηματική κουλτούρα αξιώνοντας άλλου τύπου κριτήρια και αξίες στον τρόπο λήψης των αποφάσεων. Πάνω σε αυτήν την αντιδημοκρατική αρχή, σχεδιάστηκε η αρχιτεκτονική της ευρωζώνης, μια αρχή που βαθαίνει και αναμένεται να ισχυροποιηθεί ακόμη περισσότερο με τις συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου. Όπως τονίσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο νεοφιλελευθερισμός γενικεύει το μοτίβο οργάνωσης του “κανονικού” και του “παθολογικού”, μοτίβο που συναντήσαμε στις αναλύσεις του Foucault σε επιμέρους θεσμούς και συστήματα όπως τα ψυχιατρεία και οι φυλακές. Στο νέο διεθνές πλαίσιο κωδικοποίησης των σχέσεων εξουσίας, διαμορφώνεται ένα θεσμικό πλαίσιο που οργανώνει τρόπους και είδη απόφασης κατά τα πρότυπα της επιχειρηματικής κουλτούρας, αποκλείοντας ως “παθολογικά” και αντικοινωνικά άλλα πρότυπα και συμπεριφορές⁵⁴.

Με αφορμή την οικονομική κρίση στην Ελλάδα, μπορούμε να σημειώσουμε ότι υπήρξε άφθονη η παραγωγή λόγων και πρακτικών που υποστηρίζουν τη νεοφιλελεύθερη ορθολογικότητα ως προς τον τρόπο λήψης των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων. Μαζί με τον αποκλεισμό και την καταστολή, λειτούργησε η θετικότητα και η παραγωγικότητα των μηχανισμών γνώσης/εξουσίας. Ενδεικτικό παράδειγμα, που καταδεικνύει την αντιδημοκρατική κατεύθυνση στη λήψη των αποφάσεων και την οικονομοκεντρική αντίληψη της πολιτικής, αποτελεί η ρητορική που αναπτύχθηκε και επικράτησε στο δημόσιο λόγο και στα ΜΜΕ. Φράσεις όπως “οι εκλογές είναι καταστροφή για τον τόπο” ή “που θα βρείτε τα λεφτά” κυριαρχούν όλα τα χρόνια της οικονομικής κρίσης περιορίζοντας το δημόσιο διάλογο

⁵⁴ Αυτ., σ. 259-296

και συρρικνώνοντας την πολιτική αντιπαράθεση στο πρότυπο της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι η εμμονή και η σφοδρότητα επιβολής πολιτικών που εκκινούν από τη νεοφιλελεύθερη κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας δεν μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο με όρους ιδεολογικής και πολιτικής στράτευσης. Η γονιμότητα της ανάλυσης του Foucault περί κωδικοποίησης των σχέσεων εξουσίας που διαπερνούν και προσδιορίζουν θεσμίσεις, ρυθμίσεις και πρακτικές συνίσταται στο ότι αναδεικνύει τη σημασία της συγκρότησης ενός κανονιστικού πλαισίου που οργανώνει τις συμπεριφορές και καθοδηγεί τα μυαλά και τις πράξεις των ανθρώπων με τρόπους ανεπαίσθητους. Για το πολιτικό προσωπικό και τη γραφειοκρατία των θεσμών, των τραπεζών και άλλων σημαντικών παραγόντων της σημερινής οικονομικής και πολιτικής αρχιτεκτονικής, η συμμόρφωση με τους κανόνες που απορρέουν από τη μήτρα του ανταγωνισμού και της αγοράς και διαχέονται στο σύνολο των κοινωνικών λειτουργιών δεν αποτελεί επιλογή⁵⁵. Συνιστά τον κανονιστικό ορίζοντα που οργανώνει την πραγματικότητα. Ο νεοφιλελευθερισμός συνίσταται στο ανεπερώτητο σύστημα κανόνων και ρυθμίσεων που είναι βαθιά εγγεγραμμένο στις κυβερνητικές πρακτικές και τις θεσμικές διαδικασίες.

Θεσμικές καινοτομίες και ριζικοί μετασχηματισμοί των κρατικών θεσμών

Όπως στις υπερεθνικές δομές, έτσι και στο πεδίο του εθνικού κράτους, η ανάλυση του Foucault για το νεοφιλελευθερισμό μπορεί να φωτίσει με πολύ γόνιμο τρόπο τις αλλαγές και τις τροποποιήσεις που λαμβάνουν χώρα σήμερα. Σύμφωνα με το νεοφιλελευθερισμό, το κράτος οφείλει να είναι ισχυρό και

⁵⁵ Αυτ., σ. 227-228

παρεμβατικό αλλά τροποποιώντας ριζικά τον τύπο και το πεδίο άσκησης της ισχύος του. Όπως αναλύσαμε παραπάνω, το νεοφιλελεύθερο κράτος δεν αντλεί την ισχύ του από έννοιες όπως η δημοκρατία και η λαϊκή κυριαρχία αλλά από το ρόλο του ως εγγυητής της απρόσκοπτης λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού⁵⁶. Ως εκ τούτου, το κράτος αναλαμβάνει την αναδιάρθρωση και το μετασχηματισμό της κοινωνίας προς μια κατεύθυνση εμπέδωσης και επέκτασης των αρχών της αγοράς στο κοινωνικό σώμα. Ο θεμελιώδης χαρακτήρας των κρατικών παρεμβάσεων μπορεί να εντοπιστεί σε μια σειρά από θεσμικές -και όχι μόνο- αλλαγές που λαμβάνουν χώρα εδώ και χρόνια στις σύγχρονες κοινωνίες. Οι παρεμβάσεις αυτές σχετίζονται με την επιδιωκόμενη νέα κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας, η οποία συνιστά τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική κατά Foucault. Παρακάτω εντοπίζουμε συνοπτικά μερικά από αυτά τα στοιχεία και τις επιμέρους πτυχές τους.

Ένα πρώτο παράδειγμα αποτελεί η επιμονή στις ιδιωτικοποιήσεις κρίσιμων υποδομών και τομέων της οικονομίας. Πρόκειται για μια στρατηγική επιδίωξη που δεν μπορεί να κατανοηθεί με στενά οικονομικούς όρους. Η ιδιωτικοποίηση μιας υποδομής νευραλγικού χαρακτήρα, δηλαδή η μεταβίβαση των αποφάσεων και του συναφούς στρατηγικού σχεδιασμού από το κράτος σε κάποιον επιχειρηματικό όμιλο, έχει μια σειρά από οικονομικές παρενέργειες που είναι δύσκολο να προσπεραστούν. Η επιδίωξη του κέρδους του διαχειριστή/ιδιοκτήτη της εν λόγω υποδομής τείνει να αυξάνει τα κόστη για τις υπόλοιπες επιχειρήσεις που την χρησιμοποιούν, μειώνοντας την ανταγωνιστικότητά τους. Επίσης, λόγω του ανταγωνισμού, ένας επιχειρηματικός όμιλος, μια πολυεθνική εταιρεία ενδιαφέρεται κυρίως για τη βραχυπρόθεσμη απόδοση, για το βραχυπρόθεσμο κέρδος αδιαφορώντας για το μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και την αναβάθμιση του ευρύτερου οικονομικού οικοσυστήματος. Τα παραπάνω αντιστρατεύονται τον θεμελιώδη χαρακτήρα τέτοιων υποδομών, ο οποίος είναι η υποστήριξη της

⁵⁶

Αυτ., σ. 218-226

ευρύτερης οικονομικής δραστηριότητας άλλων τομέων και κλάδων, δηλαδή η σχετικά φθηνή και ποιοτική πρόσβαση σε πολύτιμες υποδομές για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις. Πριν την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού, αποτελούσε στρατηγική επιλογή των καπιταλιστικών κρατών να έχουν υπό τη δική τους διεύθυνση και υπό το δικό τους προγραμματισμό τέτοιου είδους υποδομές και εταιρείες. Ωστόσο, η νέα τέχνη διακυβέρνησης, η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα αναγορεύει σε στρατηγική επιλογή την ιδιωτικοποίηση τέτοιων υποδομών. Ακολουθώντας την ανάλυση του Foucault, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η αλήθεια αυτής της στρατηγικής δεν βρίσκεται στην οικονομία με τη στενή έννοια του όρου αλλά στην επιδίωξη ενός βαθύτερου μετασχηματισμού⁵⁷. Στόχος δεν είναι η βελτίωση των οικονομικών αποδόσεων κάποιων κεφαλαίων. Η νεοφιλελεύθερη λογική και νοοτροπία διακυβέρνησης έχει ως πρωταρχικό σκοπό να αποδιαιθρώσει την παραδοσιακή κρατική λειτουργία από τη στιγμή που δεν διαπνέεται από τον ανταγωνισμό ως καθολική αρχή οργάνωσης όλων των πτυχών της κοινωνίας. Η παραδοσιακή λειτουργία του κράτους είχε κάποια οικονομική λογική, όμως αυτή οργανώνονταν και επιτελούνταν εκτός της ελεύθερης αγοράς. Σύμφωνα με το νεοφιλελευθερισμό, η εμφιλοχώρηση οποιαδήποτε άλλης αρχής εκτός του ανταγωνισμού, εκλαμβάνεται ως μια “ανωμαλία” που απειλεί την “κανονικότητα” και εν τέλει την ίδια την ατομική ελευθερία. Σε οποιονδήποτε τομέα παρεισφρέει η δυνατότητα οι πολίτες, με ιδιότητες άλλες πέραν του κατόχου ανθρώπινου κεφαλαίου, να επηρεάσουν κρίσιμες αποφάσεις στη βάση άλλων, διαφορετικών κριτηρίων διακυβεύεται η οικοδόμηση της κοινωνίας που οραματίζεται το νεοφιλελεύθερο ιδεώδες. Όποια και να είναι τα πρόσκαιρα ή μεσοπρόθεσμα, τοπικά ή περιφερειακά μειονεκτήματα αυτής της επιλογής διεύρυνσης της λογικής της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού σε νέα πεδία αποτελούν “αναγκαίο κακό” για την εμπέδωση μιας κοινωνικής και θεσμικής οργάνωσης, η οποία σε τελευταία ανάλυση προάγει την κοινωνία μέσω της προάσπισης και της ενδυνάμωσης της ατομικής ελευθερίας.

⁵⁷

Αυτ., σ. 153, 163-191

Η δημιουργία και ενδυνάμωση ανεξάρτητων αρχών ή η μετατροπή κρατικών λειτουργιών σε ανεξάρτητες αρχές (κεντρικές τράπεζες⁵⁸, υπηρεσίες εσόδων, φορολογικές και τελωνειακές αρχές⁵⁹, κοκ) σε συνδυασμό με τη μεταφορά τομέων πολιτικής σε υπερεθνικά κέντρα, σχεδιασμένα να είναι απρόσιτα από τους πολίτες, αποτελούν άλλη μια θεμελιώδη τροποποίηση των κρατικών λειτουργιών υπό το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα. Η ανεξαρτησία των παραπάνω αρχών αποτελεί την πιο χαρακτηριστική εκδοχή της αντιδημοκρατικής κατεύθυνσης της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής. Όπως ρητά και ανοικτά υποστηρίζουν οι νεοφιλελεύθεροι/ες, η ανεξαρτησία των αρχών νοείται ως ανεξαρτησία απέναντι στους πολίτες, δηλαδή από τη δυνατότητα των πολιτών να επηρεάσουν τις σχετικές αποφάσεις μέσω του δημοκρατικού ελέγχου που ασκούν στους θεσμούς. Η επιρροή των πολιτών στους εν λόγω θεσμούς, μέσω εκλογικών ή άλλων διαδικασιών, περιγράφεται ως συντεχνιακή και πελατειακή συμπεριφορά που στρέφεται εναντίον του γενικού καλού. Γι' αυτό και η μεταφορά πτυχών της πολιτικής (νομισματική, δημοσιονομική, αγροτική, τραπεζική κοκ) σε θεσμούς, οι οποίοι έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να μην είναι προσβάσιμοι από τους πολίτες, συνιστά κορυφαίο επίτευγμα της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής⁶⁰.

Μια άλλη θεσμική καινοτομία, η οποία προωθείται σε πολλές χώρες, αποτελεί η υπαγωγή των κρατικών δαπανών που συνδέονται με τις ανάγκες των πολιτών (δαπάνες για την παιδεία και την υγεία, συντάξεις, μισθοί, επιδόματα κτλ) στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Η σπουδαιότητα της εν λόγω καινοτομίας, όπως και στην περίπτωση των ιδιωτικοποιήσεων, δεν έγκειται στο οικονομικό/δημοσιονομικό όφελος. Η σημασία της συνίσταται στην εμπέδωση - στο επίπεδο της καθημερινότητας των πολιτών - της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς ως το πρωταρχικό στοιχείο

⁵⁸ Alasdair Roberts, *The Logic of Discipline*, Oxford University Press, New York 2010, σ. 23-46

⁵⁹ Αυτ., σ. 65-74

⁶⁰ Αυτ., σ. 97-116

για την οργάνωση της ζωής. Η δυνατότητα κάλυψης βασικών αναγκών και η αξιοπρεπής διαβίωση μεταπίπτουν από συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των πολιτών σε εξαρτημένες μεταβλητές από τις οικονομικές επιδόσεις της κοινωνίας-επιχείρησης στα φύλλα αξιολόγησης, τις εκτιμήσεις ρίσκου και τις οικονομικές προβλέψεις επενδυτών και οικονομικά ισχυρών⁶¹.

Όλα τα παραπάνω παραδείγματα θεσμικών καινοτομιών αναδεικνύουν το βάθος της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής ως προς το μετασχηματισμό των κρατικών θεσμών. Αυτό που συμβαίνει δεν είναι απλά η καθυπόταξη και η εκμετάλλευση των πληθυσμών από τις ελίτ και τα κράτη. Όπως σημειώνει ο Foucault στις αναλύσεις του, το σημαντικό είναι ο τρόπος με τον οποίο συντελούνται αυτοί οι μετασχηματισμοί, ο τύπος κυβερνητικότητας του νεοφιλελευθερισμού, ο τρόπος με τον οποίο ο νεοφιλελευθερισμός διακυβερνά κατευθύνοντας τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε ένα κρατικό πλαίσιο και με κρατικά όργανα. “Το Κράτος δεν είναι τίποτε άλλο από το κινούμενο αποτέλεσμα ενός καθεστώτος πολλαπλών κυβερνητικοτήτων. Γι’ αυτό και προτείνω αυτό το άγχος του Κράτους, αυτήν τη φοβία του Κράτους, που θαρρώ ότι είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των τρεχουσών θεματικών της αποχής μας, να την αναλύσουμε, να την πιάσουμε από την αρχή και να τη δοκιμάσουμε, όχι προσπαθώντας να αποσπάσουμε από το Κράτος το μυστικό της ουσίας του, όπως ο Μαρξ προσπαθούσε να αποσπάσει από το εμπόρευμα το μυστικό του. Το θέμα δεν είναι να αποσπάσουμε από το Κράτος το μυστικό του αλλά να περάσουμε προς τα έξω και να εξετάσουμε το πρόβλημα του Κράτους, να εξιχνιάσουμε το πρόβλημα του Κράτους βάσει των πρακτικών κυβερνητικότητας”⁶², υποστηρίζει ο Foucault. Τα παραδείγματα που αναφέραμε παραπάνω, οι ιδιωτικοποιήσεις, οι ανεξάρτητες αρχές κτλ εστιάζουν στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η κρατική λειτουργία, διαμορφώνοντας μηχανισμούς γνώσης/εξουσίας που αρμόζουν σε ένα νεοφιλελεύθερο περιβάλλον. Μέσα από την αποκρυπτογράφηση αυτών των πρακτικών κυβερνητικότητας, ανοίγει ο δρόμος για μια

⁶¹ Αυτ., σ. 47-64

⁶² Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 87-88

βαθύτερη κατανόηση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και της νεοφιλελεύθερης κρατικής λειτουργίας.

Πολιτικό σύστημα και κόμματα: τροποποιήσεις και αλλοιώσεις

Οι νεοφιλελεύθεροι μετασχηματισμοί που έχουν τεθεί σε κίνηση σε πολλά πεδία και πτυχές της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας καθρεφτίζονται στο πολιτικό σύστημα και τη λειτουργία των κομμάτων. Οι εν λόγω αλλαγές επηρεάζουν καθοριστικά τη φυσιογνωμία της σύγχρονης πολιτικής και διαμορφώνουν το νέο έδαφος πάνω στο οποίο εκτυλίσσεται ο πολιτικός ανταγωνισμός. Στις ανεπτυγμένες κοινωνίες τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποκρυσταλλωθεί ένα πολιτικό δικομματικό σύστημα στο οποίο οι δύο βασικοί πυλώνες υιοθετούν τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική ως τον πυρήνα του πολιτικού τους προτάγματος και προγράμματος⁶³. Η πλειοψηφία του πολιτικού προσωπικού σε όλες τις βαθμίδες της σύγχρονης πολυεπίπεδης διακυβέρνησης μοιράζεται την αντίληψη ότι οι μηχανισμοί της αγοράς και ιδίως ο ανταγωνισμός αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο των πολιτικών παρεμβάσεων που οδηγούν τις κοινωνίες στην πρόοδο και την ευημερία. Είναι κοινή παραδοχή για αυτές τις δυνάμεις ότι η ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας και μιας κοινωνίας στο διεθνοποιημένο περιβάλλον της αγοράς είναι ο μόνος δρόμος για ένα καλύτερο μέλλον. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, αυτή η αντίληψη έχει αποκτήσει καθεστώς αλήθειας κατά Foucault σε επίπεδο θεσμικής-διοικητικής οργάνωσης, έχοντας ως αποτέλεσμα το πολιτικό πλαίσιο να γίνεται όλο και πιο ασφυκτικό όσον αφορά στρατηγικές που θέτουν σε αμφισβήτηση αυτή τη νέα κατεστημένη αντίληψη.

Όσον αφορά το πολιτικό σύστημα και την πολιτική εκπροσώπηση, η νεοφιλελεύθερη αντίληψη εμφανίζει την παρακάτω ιδιαιτερότητα. Οι πολιτικές δυνάμεις και το πολιτικό προσωπικό που

⁶³ Peter Mair, *Ruling the Void*, ό.π., σ. 59, 65-73

σταδιοδρομούν ακολουθώντας τις επιταγές της νεοφιλελεύθερης αντίληψης εργάζονται πυρετωδώς και προωθούν πολιτικές επιλογές που απομειώνουν, συρρικνώνουν την ισχύ των πολιτικών θεσμών τους οποίους υπηρετούν. Οι ίδιοι οι πολιτικοί προβαίνουν σε θεσμικές καινοτομίες και μετασχηματισμούς που στοχεύουν στη μείωση του ρόλου και της ισχύος τους στο μέλλον. Η μετατροπή του πολιτικού χώρου σε μια δεδομένη οικονομική διαχείριση και διεκπεραίωση συρρικνώνει τον πολύπλευρο ρόλο της κεντρικής πολιτικής λειτουργίας κατ' αντίστοιχο τρόπο με τη συρρίκνωση των κοινωνικών δραστηριοτήτων και των ατομικών σχέσεων σε μια κοινωνία-επιχείρηση. Με αυτήν την έννοια, ο ρόλος των πολιτικών δυνάμεων και κομμάτων μετασχηματίζεται και τροποποιείται. Το προφίλ του πολιτικού προσώπου αλλάζει: γίνεται δεινός τεχνοκράτης, ικανός διαχειριστής των πολύπλοκων απαιτήσεων που επιβάλλει η λογική του ανταγωνισμού, αποφασιστικός να προωθήσει με οποιοδήποτε τρόπο χρειαστεί την εμπέδωση της λογικής της αγοράς. Στο νέο αυτό προφίλ δεν χωρούν οι πολυδιάστατες προσεγγίσεις, η ικανότητα ουσιαστικής επικοινωνίας με την κοινωνία, η προάσπιση άλλων αξιών και ποιότητων κοκ.

Αυτή η τροποποίηση, από τον πολιτικό στον τεχνοκράτη, σχετίζεται με τη μετατόπιση του πεδίου λογοδοσίας των πολιτικών⁶⁴. Οι πολιτικοί δεν λογοδοτούν πλέον στους πολίτες στη βάση των πεπραγμένων τους αναφορικά με τη βελτίωση της ζωής τους, αλλά σε αυτούς/ές από τους οποίους εξαρτάται η θέση μιας χώρας στον ανταγωνισμό. Οι πολιτικοί λογοδοτούν σε αυτούς/ές που ελέγχουν την ύπαρξη των συνθηκών για την απρόσκοπτη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού. Είναι οι αγορές χρήματος που αξιολογούν τις επιδόσεις μιας κοινωνίας και με βάση αυτές καθορίζουν την αξιοπιστία της. Στη συνέχεια, η εμπιστοσύνη των αγορών μεταφράζεται σε διοχέτευση αναγκαίων πόρων (δανεισμός, επενδύσεις κτλ) για την αναπαραγωγή της κοινωνίας. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι πολιτικοί κρίνονται ως αποτυχημένοι ή επιτυχημένοι σε σχέση με την επίτευξη του

⁶⁴ Alasdair Roberts, *The Logic of Discipline*, ό.π., σ. 36-38

εν λόγω στόχου και συνεπώς κάθε πολιτική στρατηγική οργανώνεται γύρω από αυτόν τον στόχο.

Με άλλα λόγια, η μεγάλη τομή που αναδύεται με τον νεοφιλελευθερισμό είναι η κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας με τέτοιο τρόπο ώστε η υπηρεσία του γενικού συμφέροντος και της ευημερίας των πολιτών να κατανοείται και να οργανώνεται με όρους οικονομίας, ελεύθερης αγοράς και ανταγωνισμού και όχι με όρους δημοκρατικής συλλογικής οργάνωσης και συμπερίληψης διαφορετικών οπτικών και αναγκών⁶⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας είναι η μεγαλύτερη υπηρεσία που μπορεί να προσφέρει ένας πολιτικός προς τους πολίτες.

Ο μετασχηματισμός του προφίλ των πολιτικών και η απομείωση της ισχύος των πολιτικών δυνάμεων έχει σημαντικές συνέπειες για τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και των κομμάτων. Η μετατόπιση της λογοδοσίας από τους πολίτες στις αγορές μετατρέπει τα πολιτικά κόμματα βαθμιαία σε μηχανισμούς αποκομμένους από την κοινωνία. Τα κόμματα απομακρύνονται από τις κοινωνικές διεργασίες και μετατρέπονται σε γραφειοκρατικούς μηχανισμούς μιας αυταρχικής νοοτροπίας διακυβέρνησης⁶⁶. Επίσης, η λογική του ανταγωνισμού και ο μετασχηματισμός της πολιτικής λειτουργίας σε τεχνοκρατική διαχείριση οικονομικών μεγεθών και επέκταση της λογικής της αγοράς στο κοινωνικό σώμα ενισχύει τον κατακερματισμό και την ατομική επιδίωξη ανέλιξης στο εσωτερικό των πολιτικών κομμάτων. Αντιστοίχως συρρικνώνονται ποιότητες όπως το συλλογικό όραμα, η συναπόφαση, ο πολιτικός σχεδιασμός, οι δημοκρατικές διαδικασίες. Η ίδια η φυσιογνωμία της κομματικής ζωής και των σχετικών πολιτικών διαδικασιών αφυδατώνονται από τα δημοκρατικά τους χαρακτηριστικά και οργανώνονται ως τόποι συνδιαλλαγής και ανταγωνισμού στο πρότυπο της αγοράς. Με άλλα λόγια, ο μετασχηματισμός που εντοπίστηκε σε επίπεδο κρατικών λειτουργιών αφορά και τα

⁶⁵ Wendy Brown, *Undoing the Demos*, ό.π., σ. 39-45

⁶⁶ Peter Mair, *Ruling the Void*, ό.π., σ. 83-98

κόμματα, τα οποία αποτελούν τμήματα του κράτους με την ευρεία έννοια του όρου.

Βεβαίως, αυτή η εξέλιξη δεν σημαίνει ότι παύει η πολιτική αντιπαράθεση, αλλά ότι μετασχηματίζεται καθοριστικά με σημαντικές κοινωνικές συνέπειες. Ο προσανατολισμός της λογοδοσίας προς υπερεθνικές και αγοραίες θεσμίσεις διαμορφώνει ένα πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων και όλο και συχνότερα μεταξύ των πολιτικών ως άτομα, το οποίο δεν επικοινωνεί ουσιαστικά με τις ανάγκες της πλειοψηφίας των πολιτών και τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στο κοινωνικό σώμα. Ως εκ τούτου, το πολιτικό σύστημα συρρικνώνεται και καθίσταται ουσιωδώς αντιδημοκρατικό, παρά τη διατήρηση του δημοκρατικού τελετουργικού, όπως η διενέργεια εκλογών και η κοινοβουλευτική λειτουργία⁶⁷. Όπως γίνεται σαφές, η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας από τους βασικούς πόλους του πολιτικού συστήματος δημιουργεί στρεβλώσεις στην παραδοσιακή δημοκρατική λειτουργία, αλλοιώνοντας καθοριστικά την πολιτική αντιπροσώπευση, η οποία έχει αποτελέσει σημαντική πολιτική λειτουργία για την ευστάθεια των κοινωνιών και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Τα τελευταία χρόνια, με αφορμή την κρίση χρέους, παρατηρείται μια αναβάθμιση της έντασης του μετασχηματισμού του πολιτικού συστήματος προς μια νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση. Η όξυνση του κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού οδήγησε στην ανάδειξη της ασυμβατότητας μεταξύ της αστικής δημοκρατικής λειτουργίας και της νέας αρχιτεκτονικής που αναγορεύει την αγορά σε κορωνίδα της πολιτικής και κοινωνικής σφαίρας⁶⁸. Η νεοφιλελεύθερη αρχιτεκτονική σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο έχει διαμορφώσει μια συνθήκη όπου τα αποτελέσματα των δημοκρατικών θεσμών αδυνατούν να επηρεάσουν τον προσανατολισμό της ασκούμενης πολιτικής στα κρίσιμα κοινωνικά και

⁶⁷ Αυτ., σ. 83-98

⁶⁸ Wolfgang Streeck, *Buying Time*, ό.π., σ. 172-174

οικονομικά ζητήματα. Μια σειρά θεσμικών καινοτομιών και ρυθμίσεων της νεοφιλελεύθερης αρχιτεκτονικής έχουν καταστήσει την λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας αποκλειστική αρμοδιότητα οργάνων στα οποία δεν έχουν πρόσβαση οι πολίτες (ΕΚΤ, Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης των Τραπεζών, Eurogroup κτλ).

Οι συνέπειες μιας τέτοιας εξέλιξης είναι πολύ σημαντικές. Η συμμετοχή των πολιτών, η επιρροή τους στο αστικό δημοκρατικό πλαίσιο περιορίζεται δραστικά με ανοιχτό και επίσημο τρόπο, με αποτέλεσμα η πολιτική αντιπροσώπευση να χάνει το νόημά της. Οι πολίτες, πέρα από το γεγονός ότι οι ανάγκες τους δεν μπορούν να ικανοποιηθούν, χάνουν και τη δυνατότητα της δημοκρατικής εκπροσώπησης στο κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Εν τέλει, υπονομεύεται ακόμη περισσότερο η κοινωνική συνοχή και οι έλλογες συμπεριφορές και τρόποι σκέψης δίνουν τη θέση τους σε οργισμένες, φοβικές, συντηρητικές στάσεις. Σε μια τέτοια συνθήκη, η κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας στη μικροκλίμακα των διαπροσωπικών σχέσεων κατά το πρότυπο του ανταγωνισμού της αγοράς έρχεται πολύ κοντά σε έναν “πόλεμο όλων εναντίον όλων”, ο οποίος δεν μπορεί να περιοριστεί στη λογική του υποκειμένου-επιχειρηματία. Κατώτερα ένστικτα και μανιχαϊκά δίπολα (ντόπιος/ξένος, λευκός/σκούρος, χριστιανός/μουσουλμάνος κοκ) κυριαρχούν σταδιακά σε τμήματα του πληθυσμού που χωρίς καμιά βοήθεια προσπαθούν να ανταπεξέλθουν σε ένα τοξικό κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον χωρίς γνωσιακούς χάρτες και με αποδυναμωμένα συλλογικά και δημοκρατικά εφόδια.

Η ανοικτή αμφισβήτηση της παραδοσιακής αστικής δημοκρατικής λειτουργίας και η συρρίκνωση της πολιτικής αντιπροσώπευσης δημιουργεί συνθήκες κοινωνικής αποδιοργάνωσης που εκφράζεται με την ενίσχυση πολιτικών δυνάμεων που χαρακτηρίζονται από την αμφισβήτηση του νεοφιλελευθερισμού. Μια σειρά νέων κινημάτων (κίνημα πλατειών στην Ευρώπη, αραβική άνοιξη, κινήματα occupy κτλ)

και η ενίσχυση μέχρι πρότινος περιθωριακών αριστερών και προοδευτικών, δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων και προσώπων συνιστούν τις δημοκρατικές αντιστάσεις στην επιχειρούμενη νέα κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας υπό την πρωτοκαθεδρία της αγοράς. Ωστόσο, πέρα από τη δημοκρατική αντίσταση στο νεοφιλελευθερισμό, παρατηρείται η ενίσχυση εθνικιστικών και απολυταρχικών πολιτικών δυνάμεων και κινημάτων, τα οποία μπροστά στην απειλή της κونيόρτοποίησης του κοινωνικού σώματος μέσα από την μεταμόρφωσή του σε μια αγοραία σφαίρα ανταγωνισμού αντιπαραθέτουν ενοποιητικά χαρακτηριστικά (έθνος, φυλή, χρώμα, θρησκεία κοκ) που βασίζονται στον αποκλεισμό του “άλλου”. Αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι η νεοφιλελεύθερη προσδοκία ότι ο περιορισμός της ανθρώπινης δραστηριότητας σε αμιγώς ατομικά/εγωιστικά ζητήματα θα διαμορφώσει κοινωνίες όπου ο κίνδυνος του ολοκληρωτισμού θα εξαφανιστεί, οδηγεί – όπως φαίνεται – στα αντίθετα αποτελέσματα. Η κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας στη βάση ενός καθολικού και γενικευμένου οικονομικού ανταγωνισμού παράγει από τη μια έναν τεχνοκρατικό οικονομικό ολοκληρωτισμό (κατάργηση της δημοκρατίας στην πράξη), ενώ ταυτόχρονα ενισχύει άλλες μορφές ολοκληρωτισμού. Διαμορφώνει με αυτόν τον τρόπο ένα πεδίο όπου οι πολίτες επιλέγουν απλά το είδος του κυνισμού: κοινωνίες όπου η οικονομική ορθολογικότητα του ανταγωνισμού εμπεδώνει έναν οικονομικό κυνισμό όπου ο καθένας είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του εναντίον όλων των άλλων ή έναν φυλετικό, εθνικό, θρησκευτικό κυνισμό.

Κεφάλαιο 5: Αντί επιλόγου

Κινήματα αντίστασης, αδιέξοδα και προοπτικές

Στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάσαμε τις βασικές πτυχές των σχέσεων εξουσίας, επιχειρώντας να αναδείξουμε τη γονιμότητα της προσέγγισης του Foucault, η οποία συνίσταται σε μια πιο πλουραλιστική και δυναμική αντίληψη για την εξουσία. Οι σχέσεις εξουσίας αποκτούν θετικό, συγκροτητικό περιεχόμενο, σχετίζονται με τη συγκρότηση των υποκειμένων και διαμορφώνουν πολλαπλές “ροές” εξουσίας οι οποίες διαπλέκονται, διαμορφώνοντας ένα σύνθετο πλέγμα δικτύων εξουσίας. Η αντίληψη αυτή διαφέρει από άλλες αναλύσεις, οι οποίες εστιάζουν στους βασικούς πόλους άσκησης εξουσίας παράγοντας μια πιο στατική εικόνα. Η ανάλυση του Foucault αναδεικνύει την

σπουδαιότητα ανεπαίσθητων πτυχών της δυναμικής των σχέσεων εξουσίας που συνήθως υποτιμούνται ή δεν αξιολογούνται ως σημαντικές. Αυτή η διάσταση της σκέψης του Foucault αποτελεί μια σημαντική συμβολή στην αναζήτηση μιας αποτελεσματικής, νέας πολιτικής μεθοδολογίας και τρόπων κινητοποίησης των ανθρώπων σε μια έντονα μεταβατική περίοδο όπως αυτή που διανύουμε. Σε μια περίοδο όπου οι παραδοσιακές θεσμικές και κοινωνικές μορφές και μέθοδοι φαίνεται ότι αδυνατούν να επηρεάσουν την κατεύθυνση των εξελίξεων. Συνεπώς, είναι πολύ σημαντική η ανανέωση της οπτικής μας γύρω από τη δυναμική και τη λειτουργία των σχέσεων εξουσίας στην ανάδυση νέων εργαλείων για την υπεράσπιση και την προώθηση μιας πολιτικής και κοινωνικής στρατηγικής χειραφέτησης.

Επίσης, παρουσιάσαμε τον τρόπο με τον οποίο ο Foucault προσεγγίζει την ανάδυση του νεοφιλελεύθερου λόγου και αναδείξαμε την εκτίμησή του ότι πρόκειται για μια πολύ ευρύτερη στρατηγική για την ενεργητική αναδόμηση της φυσιογνωμίας των σύγχρονων κοινωνιών. Μια στρατηγική, η οποία ενώ εκκινεί από την αγορά δεν περιορίζεται στην υπεράσπισή της απέναντι στο κράτος ή την κοινωνία των πολιτών. Ο νεοφιλευθερισμός έχει ως στόχο την οργάνωση των κοινωνικών πρακτικών και κρατικών λειτουργιών με βάση τις αρχές της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού. Εξετάσαμε τη γονιμότητα της αντίληψης του Foucault αναφορικά με την κατανόηση του ανταγωνισμού ως το νέο καθεστώς αλήθειας, καθώς και τις απολήξεις μιας τέτοιας προσέγγισης τόσο στη φυσιογνωμία του κράτους όσο και στο επίπεδο της κοινωνίας των πολιτών, αλλά και στο επίπεδο του ατόμου. Η αξιοποίηση της δυναμικής και πολυδιάστατης έννοιας των σχέσεων εξουσίας μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πιο ολοκληρωμένα τόσο τη στόχευση όσο και τη μεθοδολογία των παρεμβάσεων των φορέων του νεοφιλελεύθερου προτάγματος σε διαφορετικά επίπεδα, αποφεύγοντας μια μονοδιάστατη οπτική που επικεντρώνει μόνο στην ασκούμενη οικονομική πολιτική, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να αποδώσει τη συνθετότητα και το βάθος του επιχειρούμενου μετασχηματισμού.

Επιπρόσθετα, στο προηγούμενο κεφάλαιο αξιοποιήσαμε τις μεθοδολογικές απολήξεις τόσο των σχέσεων εξουσίας, όσο και των ισχυρισμών του Foucault αναφορικά με τη φυσιογνωμία του νεοφιλελευθερισμού για να αξιολογήσουμε στοιχεία που διαμορφώνουν το αναδύμενο πλαίσιο της σύγχρονης πολιτικής. Είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι δημοκρατικές αντιστάσεις, οι δυνάμεις της χειραφέτησης και τα κινήματα καλούνται να αναπτυχθούν και να επηρεάσουν την πορεία των πραγμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Εξετάσαμε τις θεσμικές τροποποιήσεις σε υπερεθνικό επίπεδο, καθώς και τον μετασχηματισμό στο επίπεδο της κρατικής λειτουργίας, του πολιτικού συστήματος και των κομμάτων. Η γονιμότητα της σκέψης του Foucault μας επιτρέπει να κατανοήσουμε -με όρους δυναμικής σχέσεων εξουσίας, ρυθμίσεων και θεσμικών αποκρυσταλλώσεων- πτυχές της σύγχρονης πολιτικής και ιδίως των ασφυκτικών ορίων που διαμορφώνονται για τη δημοκρατική λειτουργία εν γένει. Μια τέτοια προσέγγιση μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε με πιο ευρύ τρόπο αστοχίες και δυσχέρειες στην άσκηση των παραδοσιακών δημοκρατικών πτυχών της πολιτικής. Η κατανόηση της συνθετότητας της σύγχρονης πολιτικής, η οποία υπερβαίνει αναλύσεις που εστιάζουν στις προθέσεις και άλλες απλουστευτικές οικείες ερμηνείες, μας δίνει τη δυνατότητα να στοχαστούμε προς μια καινοτόμα κατεύθυνση, αποφεύγοντας την ανακύκλωση παραδοσιακών αριστερών και κινηματικών αναζητήσεων που δεν έχουν πια σχέση με τη νέα συνθήκη στην οποία έχουμε βρεθεί⁶⁹.

Στο έδαφος των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την ανάλυση που προηγήθηκε μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποια στοιχεία των αντιστάσεων και των κινήμάτων που αναδύονται στο πλαίσιο της σύγχρονης πολιτικής. Συνοψίζοντας, η νεοφιλελεύθερη σκέψη παράγει τροποποιήσεις, ρήξεις και αντιστροφές σε πολλά σημεία του πλαισίου μέσα στο οποίο διεξαγόταν ο κοινωνικός και πολιτικός ανταγωνισμός. Αυτό το γεγονός εξηγεί εν μέρει τη σημερινή αδυναμία να οικοδομηθεί μια αξιόμαχη

⁶⁹ Wendy Brown, *Undoing the Demos*, ό.π., σ. 220-222

και αξιόπιστη εναλλακτική, καθώς το παραδοσιακό πλαίσιο στο οποίο επιχειρούν να βασιστούν τα κινήματα και οι αντιστάσεις έχει εν πολλοίς μεταβληθεί δραστικά. Όπως είπαμε παραπάνω, μια σειρά νέων κινήματων (κινήματα πλατειών στην Ευρώπη, αραβική άνοιξη, κινήματα occupy στον αγγλοσαξονικό χώρο κοκ) αλλά και η ενίσχυση μέχρι πρότινος περιθωριακών αριστερών και προοδευτικών πολιτικών δυνάμεων και προσώπων συνιστούν τις δημοκρατικές αντιστάσεις στην επιχειρούμενη νέα κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας υπό την πρωτοκαθεδρία της αγοράς.

Ωστόσο, οι εν λόγω κινητοποιήσεις και πολιτικές εκφράσεις χαρακτηρίζονται από τη μεταβατικότητα της περιόδου που διανύουμε. Εμφανίζουν αδυναμίες και αδιέξοδα που σχετίζονται με τη σημερινή άρση της δημοκρατικής συνθήκης, η οποία χαρακτήριζε την παραδοσιακή λειτουργία της πολιτικής, δηλαδή την απόκριση του πολιτικού συστήματος (έστω σε κάποιο βαθμό) στην κινηματική και εκλογική κινητοποίηση των πολιτών⁷⁰. Πολύ μαζικά κινήματα αδυνατούν να επιβάλλουν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, ενώ ακόμη και οι πολιτικές εκφράσεις των αναγκών τους αδυνατούν να τροποποιήσουν την πορεία των πραγμάτων ακόμη και όταν καταφέρνουν να αλλάξουν σημαντικά τον πολιτικό συσχετισμό.

Από την άλλη πλευρά, τα εν λόγω κινήματα εμφανίζουν ένα βαθμό προσαρμοστικότητας στις νέες συνθήκες. Για παράδειγμα, το αίτημα για άμεση δημοκρατία που κυριάρχησε σε αυτές τις κινητοποιήσεις μπορεί να φαίνεται εκ πρώτης όψεως υπερφίαλο και ουτοπικό, εντούτοις στοχεύει ορθά στον πυρήνα του σημερινού αδιεξόδου. Το εν λόγω αίτημα εκφράζει το σημερινό αδιέξοδο εκτεταμένων τμημάτων του πληθυσμού που νιώθουν αποκλεισμένα και χωρίς καμιά προοπτική για το μέλλον. Αυτά τα τμήματα της κοινωνίας διεκδικούν να έχουν λόγο για σημαντικές αποφάσεις που αφορούν τη ζωή τους και το μέλλον των κοινωνιών τους. Το αίτημα για άμεση δημοκρατία είναι η

⁷⁰ Dardot & Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, ό.π., σ. 302-307

αυθόρμητη απάντηση στη νεοφιλελεύθερη κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας με βάση την αγορά από τη στιγμή που κονιορτοποιούνται δημοκρατικές πτυχές της θεσμικής και κοινωνικής οργάνωσης, οι οποίες άλλοτε προσέδιδαν στις κοινωνίες αυτοπεποίθηση και καλλιεργούσαν το αίσθημα της συμπερίληψης και του συνανήκειν. Συνεπώς, οι σύγχρονες κινητοποιήσεις, αν και δεν έχουν βρει εκείνη τη μεθοδολογία πολιτικής ή τις μορφές οργάνωσης και δράσης ώστε να μπορέσουν να αλλάξουν την πορεία των πραγμάτων, έστω και διαισθητικά θέτουν στο επίκεντρο της προσοχής το σοβαρότερο ίσως “θύμα” της νεοφιλελεύθερης αντίληψης: τη δημοκρατία.

Επιπρόσθετα, η χρήση των νέων τεχνολογιών και νέων μεθόδων οργάνωσης και δράσης ενισχύει μια πιο δικτυακή μορφή κινητοποίησης όπου μεγάλα τμήματα του πληθυσμού συντονίζονται και παρεμβαίνουν χωρίς τη διαμεσολάβηση παραδοσιακών οργανωσιακών μορφών, οι οποίες σήμερα δεν έχουν τη λειτουργικότητα που είχαν σε προηγούμενες περιόδους. Οι νέες αυτές μορφές κινητοποίησης εμπνέονται από -και παράλληλα προωθούν- πιο δημιουργικές πρωτοβουλίες: άνθρωποι οργανώνονται και διεκδικούν την αυτονομία τους αναλαμβάνοντας την ευθύνη για τον έλεγχο και τη διαχείριση πτυχών της ζωής τους. Από τον τομέα της παραγωγής, της ενέργειας, της κοινωνικής αναπαραγωγής, των δικτύων διανομής, των υποδομών, των δημόσιων χώρων, τον ψηφιακό κόσμο κοκ, κυριολεκτικά από το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας αναδύονται εγχειρήματα και πρωτοβουλίες που επιχειρούν να απαντήσουν στις σημερινές προκλήσεις οργάνωσης και διαχείρισης της συλλογικής ζωής. Η μονοκαλλιέργεια του ανθρώπου-επιχειρηματία και ο συνακόλουθος αποκλεισμός άλλων κριτηρίων και τύπων ορθολογικότητας από τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη διαμορφώνει το έδαφος για την ανάπτυξη νέων κινηματικών και πολιτικών διεργασιών⁷¹. Αυτές οι διεργασίες αφορούν πια την ανάπτυξη δικτύων και κυκλωμάτων, “κυττάρων” συλλογικής δράσης που διεκδικούν όχι να ακουστούν ή να ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους, αλλά να αποκτήσουν τον έλεγχο των πτυχών της ζωής τους που

⁷¹ Αυτ., σ. 316-321

η αγορά κακοποιεί. Δεν είναι τυχαία η σύγκλιση -ακόμα και σε επίπεδο ρητορικής- κινήματων νεολαίας σε μεγάλα αστικά κέντρα, ανθρώπων και συλλογικοτήτων στον ψηφιακό κόσμο που υπερασπίζονται την ανοιχτότητα των δεδομένων, των υλικών, των λογισμικών και τη δυνατότητα μη εμπορικών συνεργατικών μορφών παραγωγής, με ιθαγενικά κινήματα ή κινήματα υπεράσπισης του περιβάλλοντος απέναντι σε μεγάλες πολυεθνικές που απειλούν παραδόσεις, τόπους και οικοσυστήματα. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι όλες αυτές οι εκφράσεις δραστηριότητας και αγώνα που αφορούν εναλλακτικές επιλογές ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών αλλά και διαφορετικές σχέσεις με τους άλλους και τη φύση δεν είναι τίποτα άλλο από τη σημερινή αναζήτηση των ανθρώπων για μια νέα κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας. Εξάλλου η απάντηση απέναντι στην απειλή του νεοφιλελεύθερου ολοκληρωτισμού, όπως αυτός προωθείται μέσα από την κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας πάνω στο πρότυπο ενός υποκειμένου-επιχειρηματία, ενός υποκειμένου ανταγωνιστικού, δεν μπορεί να είναι η επιστροφή σε μια πρότερη κατάσταση⁷².

Τα νέα κινήματα αλλά και η πολύπλευρη δραστηριότητα που αναπτύσσεται παγκοσμίως φαίνεται ότι προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες και αναζητούν μεθόδους και τρόπους δράσης και κινητοποίησης που λαμβάνουν υπόψη – άλλοτε διαισθητικά και άλλοτε πιο συνειδητά – τη δυναμική των σχέσεων εξουσίας και την ανάγκη πολυεπίπεδης και πολυπρόσωπης παρέμβασης. Παρά το γεγονός ότι δεν έχουν βρεθεί ακόμα εκείνες οι μέθοδοι και οι μορφές οργάνωσης και κινητοποίησης που θα τα καταστήσουν ικανά να επηρεάσουν αποφασιστικά την πορεία των κοινωνιών τους, τα κινήματα που αναπτύσσονται αυτή την περίοδο εξελίσσονται και προσαρμόζονται.

Μια σημαντική διάσταση αυτών των κινήματων είναι ότι μέσα από την ίδια τη ζωή αναγκάζονται να αναμετρηθούν με ένα ζήτημα που πολλά χρόνια πριν είχε θέσει ο Foucault. “Αυτό που θα πω είναι πως

⁷²

Αυτ., σ. 311-315

ό,τι λείπει από τον σοσιαλισμό δεν είναι τόσο μια θεωρία του Κράτους, είναι μια διακυβερνησιακή λογική, είναι ο ορισμός αυτού που θα ήταν μέσα στον σοσιαλισμό μια διακυβερνησιακή ορθολογικότητα, δηλαδή ένα λελογισμένο και υπολογίσιμο μέτρο της έκτασης των τρόπων και των στόχων της διακυβερνησιακής δράσης”⁷³. Τα κινήματα και τα τμήματα του πληθυσμού που απειλούνται ποικιλοτρόπως σήμερα δεν έχουν άλλη επιλογή από το να αναζητήσουν μια διακυβερνησιακή λογική που δεν διέθεταν τα αντίστοιχα κινήματα του 20ου αιώνα, κατά τον Foucault.

Η συνθήκη της νεοφιλελεύθερης αναδόμησης του παραδοσιακού αστικού δημοκρατικού πλαισίου σε συνδυασμό με την αδυναμία αλλαγής με βάση τις παραδοσιακές μορφές κοινωνικής και πολιτικής κινητοποίησης και οργάνωσης που η εν λόγω αναδόμηση παράγει, καθιστά μονόδρομο για τις δυνάμεις της χειραφέτησης τη θετική απάντηση στο ερώτημα που έθεσε ο Foucault 40 χρόνια πριν: “Υπάρχει μια κυβερνητικότητα κατάλληλη για τον σοσιαλισμό; Ποια κυβερνητικότητα είναι εφικτή ως αυστηρά, εγγενώς αυτόνομα, σοσιαλιστική κυβερνητικότητα; Ούτως ή άλλως, ας ξέρουμε μόνο ότι αν υπάρχει μια κυβερνητικότητα πραγματικά σοσιαλιστική, δεν είναι κρυμμένη στο εσωτερικό του σοσιαλισμού και των κειμένων του. Δεν μπορούμε να τη συμπεράνουμε. Πρέπει να την επινοήσουμε”⁷⁴.

Στις ωδίνες αυτής της επινόησης φαίνεται ότι ζούμε σήμερα. Το σύνολο της κινητοποιημένης ανθρωπότητας αναμετράται με το ερώτημα αν υπάρχει μια κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας που θα επιτρέπει τη διαχείριση σύνθετων ζητημάτων που αφορούν μεγάλους πληθυσμούς στη βάση της δημοκρατίας, της αποκέντρωσης, της αυτοοργάνωσης κ.ο.κ. Τα επιμέρους εγχειρήματα σε διάφορους τομείς μπορούν να ιδωθούν ως εργαστήρια που αναζητούν αυτή τη νέα διακυβερνησιακή λογική στα μήκη και τα πλάτη της ανθρώπινης δραστηριότητας ώστε να αντικαταστήσουν τη λογική του

⁷³ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 102

⁷⁴ Αυτ., σ. 104

ανταγωνισμού ως αρχή οργάνωσης. Παρομοίως τα μαζικά κινήματα αναζητούν τις αντίστοιχες πτυχές της διακυβερνησιακής λογικής που θα αντικαταστήσει τη νεοφιλελεύθερη λογική σε επίπεδο υπερεθνικής, κρατικής και περιφερειακής πολιτικής⁷⁵. Επιπρόσθετα, σήμερα, όλο και περισσότερο γίνεται κατανοητό ότι αν δεν καταφέρει η παγκοσμιοποιημένη ανθρωπότητα να μεταβεί σε ένα επίπεδο διακυβερνησιακής ωριμότητας όπου σημασία θα έχει η ποιότητα των αποφάσεων και όπου τα σύνθετα ζητήματα θα επιλύονται λαμβάνοντας υπόψιν το σύνολο των οπτικών, τότε η ανθρωπότητα δεν θα μπορέσει να αντιμετωπίσει με ασφάλεια και αποτελεσματικότητα τις μεγάλες προκλήσεις της εποχής: περιβαλλοντική αποσταθεροποίηση, εξάντληση των φυσικών πόρων, αγροδιατροφική κρίση, τεχνολογικές εξελίξεις (πληροφορική και επικοινωνία, αυτοματοποίηση, μαζικά δεδομένα κοκ).

Σήμερα, όπως αναλύσαμε παραπάνω, τα κινήματα και οι αντιστάσεις που αναπτύσσονται στο μεταβατικό περιβάλλον της σύγχρονης πολιτικής είναι στο μεταίχμιο του παραδοσιακού τρόπου άσκησης πολιτικής και της επινόησης μιας νέας διακυβερνησιακής λογικής. Η πορεία των μελλοντικών κοινωνιών θα εξαρτηθεί από την αποτελεσματικότητα αυτής της μετάβασης⁷⁶. Σε αυτή την κατεύθυνση, η σκέψη του Foucault δεν μας παρέχει μόνο ένα γόνιμο τρόπο αποκωδικοποίησης των δυναμικών που αναπτύσσονται και των αλλαγών που συμβαίνουν. Μας παρέχει τα ερωτήματα, τον προσανατολισμό και το πλαίσιο για να αναμετρηθούμε με τα σύγχρονα πολιτικά αδιέξοδα.

Δ Νέο

⁷⁵ Dardot & Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, 2013, ό.π., 312-315

⁷⁶ Wendy Brown, *Undoing the Demos*, ό.π., σ. 222

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Brown, Wendy, *Undoing the Demos, Neoliberalism's Stealth Revolution*, Zone Books, New York 2015

Crouch, Colin, *Ο περίεργος μη θάνατος του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Εκκρεμές, Αθήνα 2011

Dardot P. & Laval C., *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, Verso, London 2013

Foucault, Michel, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2002

Foucault, Michel, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1987

Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012

Foucault, Michel, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλίνου, Ύψιλον, Αθήνα 1991

Foucault, Michel, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, 1. Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, επιμ. Γιάννης Κρητικός, Κέδρος, Αθήνα 1978

Foucault, Michel, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, 2. Η χρήση των ηδονών*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2013

Foucault, Michel, *Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία*, μτφρ. Θανάσης Λάγιος, Futura, Αθήνα 2013

Foucault, Michel, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008

Foucault, Michel, *Security, Territory, Population*, Palgrave Macmillan, New York 2007

Mair, Peter, *Ruling the Void*, Verso, London 2013

Roberts, Alasdair, *The Logic of Discipline*, Oxford University Press, New York 2010

Streeck, Wolfgang, *Buying Time*, Verso, London 2014

Veyne Paul, *Φουκώ, η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γιώργος Καραμπελας, Εστία, Αθήνα
2011